

המכון ללימודי השואה
ע"ש יהושע חדרוה אייבשיץ
רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, חיפה
Bitaon.shoa@gmail.com

עורך: גדעון רפאל בן-מיכאל

מרקם חיי הקהילה היהודית
במזרח אירופה טרום השואה - א'
בעלי מלאכה בקהילה היהודית

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר 3
- שמואל יזרעאלי: "כלי-זמרים" וחתונות 12
- יעקב בנארי: "הסבלים הגדולים" 15
- סנדלרים – עסקני ציבור 22
- א.א: מובילי מים 26
- א. קרסנושנסקי: נר זיכרון לבעלי-מלאכה ואנשי "עמך" 29
- א.ח: אנשיל שואב המים 38
- י.א: העגלון שלנו (ה"איזוזטשיק) 40
- יעקב קליימן: דמויות של בעלי מלאכה יהודים 42
- ט.קנדל: רופאים, רוקחים וחובשים 51
- א. חרובי: דמויות - בעלי מלאכות..... 53

ליפשה המיילדת

ר' גרשון גריצ'יק שעסק במלאכות הרבה

ר' טוביה ואשתו החרוצה עוסקים במכירת מזון

ר' אליק בלן-חבתן ומשרתו הקנטוניסט 59

ר' לייזר קומפוטניק עגלון הביוב 61

• חיים חן – יחזקאל וילד: אנשי עמל ומלאכה 62

• תמונות של בעלי מלאכה מקהילת צ'ורטקוב 83

החוברת יצאה לאור, חשוון תשפ"א – נובמבר 2020

פתיח - דבר

שנים רבות אני עוסק בחקר השואה, בהיבטים רבים של התרחשויות בשואה - בגיטאות, במחנות הכפייה וההשמדה, בעמידה יהודית וחירוף נפש ועוד...
אולם לא עסקתי במרקם החיים הרוחניים - דתיים - תרבותיים והפוליטיים של קהילות ישראל במזרח אירופה, בעיקר בפולין, רוסיה, בסרביה, הונגריה ועוד... בתקופה שלפני השואה.

חוברת זו לא יכולה להכיל את כל הנושאים של מרקם החיים של יהודי מזרח אירופה, לכן, אוציא לאור מספר חוברות, כאשר כל חוברת תתמקד בנושא אחד או שניים.

הנושאים הינם מגוונים כמו, הווי המשפחות בימי חול ושבטות, מפלגות ופעילות פוליטית, אנשי המדע, מערכת חינוך ענפה, בתי-כנסת, "חדרים" ושיבות, מוסדות כמו, בתי-תמחוי וגמילות חסדים, בתי-יתומים, "חברות קדישא", אגודות כבאים, מוסדות רפואה, תרבות ותיאטרון, סופרים ואנשי אומנות, פעילות ציונית, תנועות נוער, עיסוקיהם ופרנסותיהם של היהודים עוד... ועוד....

לאחר השואה, ניצולים - שרידי השואה, התארגנו לפי קהילותיהם כדי להקים אנדרטאות ברחבי הארץ ואבני שיש (מצבות) במרתף השואה בהר-ציון-בירושלים (לפני הקמת "יד ושם") לזיכרון עולם לנרצחים והנספים בשואה מקרב קהילותיהם.

במקביל, הוציאו **ספרי זיכרון (יזכור) לקהילותיהם** ובהם כתבו השרידים על אימי השואה שעברו קהילותיהם. **תיאורי הערגה לעולם הרוחני-דתי-תרבותי-משפחתי שנדם ונכחד בעקבות השואה בא לידי ביטוי עז בספרי הזיכרון.**

בתחילת ספר הזיכרון לקהילת גורליצה כותב הוועד שהוציא את ספר הזיכרון את המניעים לכתיבת הספר. **וכך הם כותבים** (מספר הזיכרון לקהילת גורליצה Gorlice-, כתב וערך: מ.י. בר-און):

"ביד רועדת, מתוך רטט של קדושה ויראת כבוד, אנו מגישים לאחינו בני עירנו את ספר הזיכרון לזכר קהילת הקודש גורליצה, שהייתה ואיננה עוד ואשר בניה-בונה עלו בלהבות על קדושת השם.

...הספר יספר לדורות על תולדות הקהילה המפוארת, על שירת החיים שלה מאות בשנים – חיים יהודים שוקקים, חיי דת ותרבות יהודית, שנמשכו במשך דורות והטביעו את חותמן-רישומן על כל בית, על כל רחוב, על כל אבן בעיר הזאת.

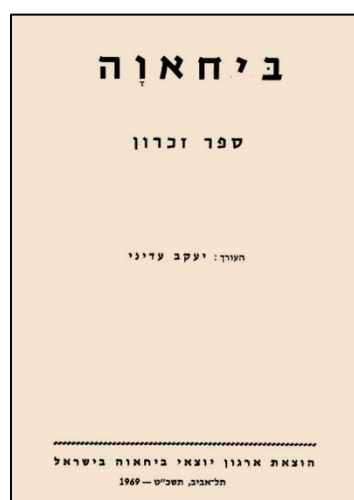
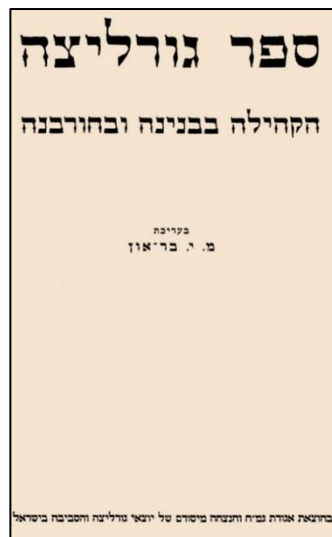
הספר ישמש גלעד לזכר החיים ששירתם נפסקה עם הופעת חיות הטרף בדמות נאצים. הוא כולל פרקים על הגטו, על ה"אקציות" עקובות מדם... עד לאותו יום מר ונמהר בו חוסלה גורליצה היהודית.

תהא זו מצבת זיכרון של נייר, לזכר אלפי המצבות שנעקרו מ"בית החיים", בתוכן אוהלי צדיקים וקדושים

מצבת זיכרון לאלפים שנשרפו חיים, נהרגו ונחנקו בגטאות ומחנות המוות, בימי החושך של השואה אשר פקדה דורנו זה.

ספר יזכור וקינה על עיר שהייתה, על בניה שהוגלו והושמדו – ספר שנעשה על-ידי מתי מעט ששרדו לפליטה ואשר קיבלו עליהם להקים את מצבת הזיכרון".

מרבית ספרי הזיכרון הופיעו בישראל. רובם נכתבו בעברית, מיעוטם בידיש, ורבים מהם הופיעו במהדורות דו-לשוניות או תלת-לשונית, עברית, יידיש ואנגלית, אחדים הופיעו בשפות אחרות. מספרם של ספרי הזיכרון מונה כמה מאות ספרים.

מתוך ספר הזיכרון של קהילות לובץ' ודלטיץ' (עמוד 296 ואילך), אני מביא את שירו של חיים ינקילביץ' "עיירתי", המבטא את הכיסופים והערגה לעיירתו שנכחדה בשואה.

חיים ינקילביץ'

עיירתי

אנסה להעלות נשכחות

על עיירתי

בה ביליתי ילדותי.

לובץ' – עיירה הקטנה

טובלת בירק, עצים ואורה,

נהר שטף לידך בגאון,

שווקיך מלאו המולה ושאון.

היו בך מוסדות ציבור – לשרות הכול,

לעזרה לנצרך וחסד לגמול,

מיני חבורות לש"ס, לתהילים,

לשבת, יום-טוב וימים-נוראים.

תיאטרון, בנק ופז'רנה
ומפקד יהודי בראש הקומנדה.
קרן-קיימת – בראשה מורנו פרסקי ז"ל,
אשר רתם עצמו לצורכי הכלל.

מחלוקת בין יהודים ליהודים,
ומלחמות בין יהודים לגויים,
לזכות בראש-גלי ובפרהסיה
במשפט "פאר יידישע פאשע".

כשמנדהוא את החזן אהב – כעס הרב,
הריב גאה, הושמעו דברי רהב,
עמדו רב שני להביא – נזעקה הרבנית שאשקע
מה יהיה על מחייתי, מכל ה"קאראבקע".

ובתיאטרון – מציג שמואל שפירא
את ה"פינטעלע ייד" – ומתנה,
שלא יציג – עד שימלאו בקשתו
ויביא את צייטלין ותזמורתו.

**ב"חדר" למדנו דעת רכשנו,
בו ערכי קודש ספגנו,
אהבת-ציון וכמיהה לגאולה,
הודות ל"חדר" הרימו רבים "נס ציונה".**

**ר' אברהם ואליעזר-יענקל – זיכרונם לברכה
טרחו ועמלו והרביצו תורה,
ר' ראובקה, ר' לייזר-אלי ור' לייב
על תלמודנו שקדו מכל לב.**

**בעירנו הוקם בפקודת ה"סאלטיס" והמדינה
מוסד אשר רכשנו דעת ובינה,
הלוא הוא "תרבות" – בית ספרנו
שהפך לראש גאוותנו ותפארתנו.**

**שלושה בתי-כנסת התנשאו בגאווה,
אותם פקדו התושבים ביראה,
בהם היו גבאים נבחרי הקהל,
אשר דאגו במסירות לצורכי הכלל.**

**ותנועות היו בעיירתנו למכביר,
"פועלי ציון", "בית"ר", החלוץ ו"השומר הצעיר",
בהם בילו הצעירים ורקמו חלומות
על עלייה וארץ חמדת אבות.**

אזכרכם יענקל-חיים הנפח,
מליבי לא ישכח שיצגל הפחח,
ואיצ'ה "די באבעס", מורי למלאכה
ואיצ'לה באקשט, מורי לגמרא.

וגרשון – שרה-חנה'ס
וחיים דוד – שרה פייגעס,
ו"בעל המוסף" ר' טוביה,
ופעילי הקדישא-חברה.

ומרדכי שייקעס, איש "השומר הצעיר",
ומשה פרסקי, האינטליגנט של העיר,
והרשל "די מויד", השמש ללא-חת,
שאמר תהילים על-פה בנחת.

ר' לייזר הסנדלר,
הירשל זליקובסקי, הנגר,
שמואל-לייב, בעל התפילה,
ואלי-אברהמ'ל שפירא, קריין המגילה...

קשה להאמין, כי יקירינו הוכחדו,
כצאן לטבח הובלו,
נדמה, כי זהו חלום נורא
אך זוהי מציאות איומה שאין לשנותה...
נישא בליבנו זכרם לנצח.

**חיים יניקלביץ' הוסיף לשירו דברים
על השבת בבית אבא ואימא**

**בביתנו הקט בעיירה,
מדי ערב שבת וחג – רבתה השמחה,
על היין קידש אבא,
על הנרות נשאה אימא ברכה.**

**הגילה רבתה בבוא אורח
האם עמלה בגילה למרות הטורח,
קיבלו שבת המלכה, עם מלאכי עליון
והנעימו זמירות של "יהי-ריבון".
ברכת המזון ברכו כל המסובין,
וסיימו בתפילת "כן יהי רצון".**

**סבא עסק בפרקי אבות,
הסבתא התפללה "צום גרוסן גאט".**

**הנשים מעיינות "בצאנה וראנה" ביראה
וכולן נושאות מכל לב תפילה
אל אלוקי אברהם, יצחק ויעקב
שתסתיימנה הצרות ולגלות תבוא סוף.**

* * * * *

כאשר נכנסתי לעובי הקורה בנושא מרקם החיים של יהודי מזרח אירופה, עמדתי נפעם מול עולם יהודי - רוחני - ערכי וחברתי, וחיי קהילה תוססים ומגוונים. בקהילות היהודיות חיו בכפיפה אחת, דתיים וחילוניים ימניים ושמאלנים, חסידים ומתנגדים. היו ביניהם חלוקי דעות, אך ידעו היטב, כיצד לכבד אחד את השני למרות המחלוקת ולשמור על אחדות ישראל.

הדברים שנכתבו בחוברת זו, מובאים מספרי הזיכרון לקהילות ישראל, שהוציאו לאור שרידי השואה. **התמקדתי בעולם היהודי, בשנים 1900-1945.**

הפעם, החוברת עוסקת בנושא: "בעלי מלאכה בקהילה היהודית".

ברצוני להדגיש! אני מביא את הדברים כפי שנכתבו על ידי הכותבים, לא שיניתי את הניסוחים והתחביר, וזאת כדי לשמור על אוטנטיות של העדויות.

יצחק רפאל מן-מיכאל

שמואל זרעאלי

"כלי-זמרים" וחתונות

"המנגנים היהודים הנקראים 'כלי-זמרים' – עולם מיוחד הם,

עולם בפני עצמו, שכדאי להציץ לתוך חייהם..."

שלום עליכם

לפני 50-60 שנה בערך, הייתה לרובנה, בדומה לערי יהודים אחרות, מקהלת מנגנים, שלשבחה נתבלטה בכל הסביבה ולא נפלה בכושרה מהתזמורות המפורסמות של ברדיטשב, זאסלאב ואחרות. מנגנים אלה התרכזו ברחובות המיושבים על-ידי יהודים: קראסנה ושקולנה, והיוו כמעט משפחה גדולה אחת, התחנו ביניהם, דאגו זה לזה, והייתה להם אפילו שפה משותפת משלהם שהשתמשו בה בשעת חתונות בנוכחותם של אנשים מן הצד.

מקצוע הנגינה עבר אצל המנגנים הרובנאים בירושה מאב לבן ומדור לדור. הידועים שביניהם התקופה הנזכרת היו: ר' משה כלי-זמר, יהודי חרד, יפה-תואר שזקנו ירד לו על-פי מידותיו. הוא ניגן "כינור שני", ואילו בנו, זינדל, שקנה לו שם בעיר ובסביבה ככנר מצוין, ניגן "כינור ראשון". יוסל אף הוא כנר ראשון שזכה לתהילה, ברל"ה – חצוצרן, משה בר – קלארניסט, הרץ, מנגן בחלילים, ואיו יצחק-מאיר – אף הוא כנר. עם מנגנים אלה נמנו גם מנגנים בבטנון, תופפן, וצלצלן. בדחן ותיק היה בצד המקהלה, הוא ר' מנחם-מנדל, הבדחן המפורסם. זקן היה האיש, ועינו לא כהתה ולא נס ליחו.

רגילים היו לראותו, בכל חתונה מתחפש כ"פולישוק" (איכר מביצות פולאסיא), חבוש מצנפת מחומשת, שקראו לה דרך ליצנות: "טשאטירה גובארני אי פיאטי אויאזד" (ארבעה פלכים והחמישי מחוז) ולבוש כתונת-בד של איכרים, מכנסי

בד, סווייה (בגד עליון) של איכרים ומסונדל סנדלים מקליפת-עץ. בהופעתו זו היה מבדח את הקהל במעשיות אוקראיניות עסיסיות ומביא אותו לידי צחקנות בלתי פוסקת.

בשעת שפע של חתונות בעיר היה הכרח לחלק את המקהלה למקהלות קטנות, שכל אחת מהן, עם כנר ראשי משלה, הופיעה באחת החתונות. במקרים כאלה היה זינדל, מאיר ויוסל הכנרים והמנצחים, ושכר המקהלות נכנס לקופה משותפת לחלוקה בין כל החברים.

מעירות הסביבה היו מזמינים את מקהלת ה"כלי-זמרים" הרובנאים ותמיד דרש שר' זינדל ישתתף בה. אומנם דלי אמצעים היו נוהגים לפנות גם למקהלה הידועה בימים ההם בטוטשין, אך מקהלת רובנה צעדה בראש, ואכן היו לה יתרונות משלה.

בזיכרוני נחרתו חתונות בבית סבי ר' מאיר מאלכסדריה, שחיבב את ר' זינדל ואנשי מקהלתו. נוהג היה לצאת לקראתו בהגיעו מרובנה לחבקו ולנשקו ולחלוק לו כבוד. הופעת ה"כלי-זמר" מרובנה הטילה סנצאציה בעיירה, ומי שלא היה "מחותן" בחתונה, איווה לו סתם לעמוד ליד חלונות בבית סבא ולהאזין לנגינתם. קהל האורחים היה מאזין בשעת טקס החופה לניגון העצוב שעורר דמעות, כאשר זינדל המנצח עמד בעיניים עצומות וראשו מוטה הצידה, מחזיק בכינורו מעביר את הקשת על מיתריו באומנות ובדבקות. הכינור בכה, געה, המה והחדיר עצבות ללבבות, ונדמה היה שזינדל שופך שיח לפני ריבון-העולם. תם טקס החופה וזינדל עבר לניגוני שמחה שבקעו שחקים ועוררו גל התרגשות של חדוה. כינורו התלכד עם שאר כלי-הזמר בצלילים מעוררים לריקוד וצהלה.

שמם של ה"כלי-זמרים" הרובנאים הלך לפנייהם ולא אחת הוזמנו גם לנשפים של ה"פריצים" בסביבות העיר וזכו להערכה רבה. באחד הנשפים האלה בבית בעל אחוזה לא-יהודי, כשעמד זינדל הכנר וניגן אחת ממנגינותיו הנפלאות בהתרגשות יתירה – צנח פתאום תחתיו וכנורו, רעו הנאמן שליווהו כל ימיו, נשטט מידו ומנגינתו באמצע נפסקה...

מקור: רובנה, ספר זיכרון, העורך: אריה אבטיחי,
תשי"ז-1957, מעמוד 338 ואילך.

להקת "כליזמרים בעיירה רוהטין, אוקראינה 1912

(ארכיון בית לוחמי הגטאות)

יעקב בנארי "הסבלים הגדולים"

הייתה זו חבורה שמנתה כחמישים איש, מלוכדת ומאורגנת (להבדיל מרבים אחרים, שגם הם עסקו במקצוע זה ושוטטו בשווקים ובסמטאות ה"ברום" כדי לחטוף חבילה או לפרוק מטען כלשהו), פרנסתם על פריקת קרונות או הטענתם, והם משרתים בעיקר את סיטונאי העיר - את המסחר הגדול. הם היו משענת נאמנה לאגוד המקצועי, אך בכלל לא השתייכו לשום זרם פוליטי. הם לא היו ציוניים, אך נחשבו ליהודים טובים, פשוטים עממיים, ונזדעזעו עד עמקי הנפש, כשהגיעו ידיעות על "מאורעות" בארץ-ישראל.

בהימצאם במרכז המסחרי של העיר במקובץ מדי יום ביומו, במיוחד בימים של "יריד", כשככרי-השוק שקקו מאיכרים אוקראינים מכפרי הסביבה, ואשר לא פעם, לאחר מקח וממכר עם סוחר העיר ורוכליה, נסו בשכרותם לסיים את יום השוק ב"ביי-ז'ידוב", היו הם המשטרה הבלתי מוכתרת שריסנה את יצר ה"גויים" וקיררה את התלהבותם. ברוב המקרים היה אז שוטר "שומר חוק וסדר" בבל-יימצא, כאילו האדמה בלעתו – והסבלים הם בלבד, מנעו שפיכות דמים בעיר.

המשטרה הפולנית נהגה כלפיהם יחס סובלני, מאחר שהם שחררו מטרדות יתרות ומהתפקיד ה"בזוי"... להגן על רוכלים וחנוונים יהודים, ולעיתים קרובות גם על כייסים יהודים, שאף הם היוו סקטור מסחרי ביום השוק, ולא אחת שימשו עילה להתפרעות האיכרים האוקראינים, שלא מעטים מהם נפלו קורבן אותו יום לזריזותם ה"מקצועית". המשטרה הייתה מעלימה עין במיוחד מתעלוליהם של כייסים אלה ביום השוק וה"יריד", כי על פי רוב היו שותפים לשללם ומקבלים מראש את ה"מגיע" להם...

ערב קיץ אחד ורובנה הפועלית, המאוגדת באיגודים המקצועיים השונים, עשתה הכנות לחוג את יום יסוד האינטרנציונל המקצועי האמסטרדמי, לקיים ברשות השלטונות, תהלכה גדולה ואספה פומבית של פועלים יהודים, פולנים ואוקראינים, כיאה לחג בינלאומי. הכול היה מוכן והוועד הפועל של האגודות המקצועיות רק נכנס לסיים את ההכנות האחרונות ולקבוע את סדר התהלכה והאספה הפומבית – והנה נפוצה כבזק השמועה בעיר, שסטודנטים "אנדקים" התנפלו על מועדון האיגודים המקצועיים, החלו מכים את חברי הוועד הפועל, ואת הדגלים, שהיו מוכנים באחת הפינות לחגיגת יום המוחרת, קרעו לגזרים ורמסו ברגליים... היה זה אחד מחברי הוועד הפועל שקפץ בעד החלון החוצה (מגובה קומתיים) והזעיק בטלפון את "הבליים הגדולים", שישבו אותה שעה ליד בית-מרקחת רזנקראנץ ונחו לאחר יום עבודה, כולם, בלי יוצא מהכלל, מי ברכב ומי ברגל, אצו לעזרת האחים הנתונים בצרה, וכעבור רגעים מספר הגיעו אל המועדון, הקיפוהו מכל צד והפתיעו את ה"האנדקים" בעצם שיא השתוללותם... משהגיעה סוף-סוף המשטרה, לא נשאר לה אלא לאסוף כמה סטודנטים שבורי צלעות, ידיים ורגליים, שהושלכו על ידי הסבלים בעד החלונות אל המדרכה והכביש, יתרם נסו כל עוד נפשם בם... התהלכה למוחרת היום והאספה שאחריה עברו כמובן בסדר גמור, ללא כל תקריות נוספות על אף הידיעות שנפוצו על תוכנית מפורטת של ה"האנדקים" לפוצץ את התהלכה והאספה גם יחד, כך שירתו אותו ערב "הסבלים הגדולים" את האיגודים המקצועיים והיו לשיחה בפי כול.

בחודש מנחם-אב תרפ"ט, כשהעיתונות הביאה את הידיעות הראשונות על התנגשות דמים בין ערבים ליהודים בארץ-ישראל ועל הרוגים ופצועים יהודים, הופיעה משלחת של "הסבלים הגדולים" במשרד הארצישראלי ברובנה והצעת-הכרזה בפיהם: "אין אנו ציונים, אבל הננו יהודים! הבו תיכף

סרטיפיקטים ונעלה לעזרת אחינו ונראה לערבים את נחת זרוענו". ברי, לכלל מעשה לא הגיעו הדברים, כי לסרטיפיקטים המעטים שעמדו לרשות המשרד הארצישראלי, לאחר תקופה ארוכה של הפסקת העלייה, בגלל המצב הכלכלי ברץ באותה תקופה, חיכו בקוצר-רוח אלפי חלוצים מכול תנועות הנוער, הייתה זו ראשית העלייה החמישית ומאות חלוצים שנמצאו זה שנים בקיבוצי ההכשרה בפולין וחיכו לתורם עם אישור מכסת הסרטיפיקטים לשנת 1929.

אך מעניינת העובדה כשלעצמה: בעת צרה ליהודים – אם יהודים מהאיגודים המקצועיים השמאליים ברובם, ואם היהודים בארץ-ישראל הנתונים בצרה, העמידו עצמם הסבלים הללו ללא שהיות לעזרתם, ופשטותם ותמימותם הילדותית כמעט נגעו עד ללב.

והרי קצת עוללות על חייהם ונוהגם של סבלים אלה יום יום:

כפי שכבר הזכרתי, היו הסבלים מתקבצים בוקר בוקר ליד אחד מבתי המסחר הגדולים ומחכים להודעה על בואו של קרון-סחורה מיועד לפריקה, או להזמנה להטעין סחורה למשלוח לערי השדה סמוכות. אך לא מעטות היו גם שעות הבטלה. וכדי להפיג את השעמום – היו "מארגנים" לגימה ובדרך מקורית ביותר, היו מתיישבים בחצי עיגול על המדרכה, מבלי לשים לב כלל לכך, שבישיבתם זו הם גוזלים את מחצית המדרכה, הצרה בלאו-הכי, ונכנסים בוויכוח על הכתב בתפילות, בעיקר בפיוט של שבת ומועד, על אף בורותם הגדולה ב"אותיות הקטנות"...

פתח ה"ידען" בשאלה: "הגידו חבריא, מי יודע איך כתוב שם ה"כגוונא דאינון" (פיוט שלפני תפילת "ברכו" לליל-שבת) – "אתיחדת" או "אתאחדת"? והוויכוח והפלוגתא מתלקחים, זה אומר כך וזה אומר כך – ואין מוותר. מציע מישהו להתערב על בקבוק יי"ש, וההצעה כמובן מתקבלת. עוצרים יהודי בעל הדרת

פנים המזדמן להם ושואלים לדעתו הפוסקת. מתברר שכתוב שם גם "איתיחדת" וגם "אתאחדת", משמע הפסידו שני המתערבים כאחד – ועל כול אחד מהם להביא תיכף ומיד בקבוק יי"ש. החבריא מוחה כפיים והשמחה רבה. עוברים ושבים מתעכבים רגע בהשתוממות לשמחה מה זו עושה, ומסתכלים במנוד-כתפיים, כמי שאומר: "קעלבערנע התפעלות", של סבלים...

יום אחד נסב הוויכוח על הכתוב ב"אתקיננו סעודתא": אם כתוב שם בפיוט שלפני ה"קידוש" "כתיש כתישין" או "בטיש בטישין? כרגיל בדפוס זעיר, טושטש ההבדל בין ה"כ" ל"ב" – אבל מי ישים לב שכאן עוד הבדל ניכר בין "ת" ל"ט"? זה עניין כבר לבר-אוריין. נחלקו הדעות וה"דיעות" על הכתוב, ושוב התערבות ושוב אותה תוצאה. הפעם היה זה יהודי שהלך מבית-הכנסת והטלית ותפילין תחת בית-שחין, והוא ברוב להיטותו ללמד את החברה פרק בהלכות תפילה הוציא את ה"סידור" והראה להם שחור על גבי לבן שכתוב גם "כתיש כתישין" וגם "בטיש בטישין", ושאי אפשר כלל לטעות בכך – ומעמיד אותם על ההבדל הנוסף שכתיש כותבים ב"ת" ובטיש ב"ט". אורו עיני השומעים, אבל העיקר – יש מי שיספק יי"ש! "צובסיין" מספקים כל השאר, וה"קומזיץ" משרה מצב רוח מרומם לכל היום...

היו גם בודדים מבין הסבלים שהבליטו עצמם בחינת "משכמם ומעלה" והבולט מכולם לייבל ספוז'ניק, שכינהו לייבל "בוראץ", היינו – הגיבור, וזה בשל מעשה שהיה. עוד זמן רב לפני ה"מקרה" נחשב הוא לראש וראשון בין "הסבלים הגדולים", כי בעל גוף ושרירים היה, ולא אחת ניסה כוחו ומסלו בהצגה פומבית – ולא בלי הצלחה. אך הופעה אחת משלו שימשה זמן רב שיחה בפי כל, שכן היה בה משום הגנה על הכבוד היהודי.

באחת מהופעות הספורט בגן "סילנקה", כשעל הבימה עמד מאטושנקו הידוע – שזה שבועות נאבק עם ספורטאים גדולים ברחבי המדינה כולה ואף אחד לא יכול לו – ופנה אל הקהל ביהירות מתרברבת שיצא איש מביניהם להיאבק עמו ואולי אף יעלה בידו לנצחו. שפשף לייבל ספוז'ניק, שנמצא גם הוא בתוך הקהל את ידיו ואמר לחבריו: "סבייסן מיר די הענט, אבל חוששני שלא אוכל, כי הרי אין לי כל ניסיון בכגון זה". החלו חבריו לעודד אותו, שאין לו איפוא מפני מה לחשוש ואין לו גם מה להפסיד. "ומה בכך אם תנוצח, הרי רק עתה ראית שעם "המסכה השחורה" כמעט שנוצח. לעומת זאת אם תצליח – מובטח לך פרסום ארצי! וכמה זה שווה שסבל יהודי פשוט יתמודד עם אלוף המתגוששים?" קם לייבל, עשה תנועה לא זריזה ביותר לעבר הבימה והכריז: "אני אנסה". כשהוזמן לעלות על הבימה להשתוממותו של הקהל הרב, שרוב רובם היה מאחינו בני-ישראל, הופיע לייבל בגופיה ומכנסיים ארוכים ונעליים למאבק. התקרב אליו מאטושנקו בתנועה זריזה, ובאצבע אחת קרע מעל לייבל את כתפיות הגופייה, באומרו שאין מתאבקים בגופייה. וכן דרש לחלוץ את הנעליים. לייבל נבון והסמיק אך בן-רגע התאושש ובחמת זעם זינק לעבר המתגושש בעל פרסום העולמי. רגע – והוא יטרפנו כדג. אך מיד התברר לו שבכוח בלבד לא סגי: המתגושש, שבתחילה התגונן, עבר להתקפה, ולייבל המגושם החל מתפרפר בין זרועותיו מפרפר בין זרועותיו כפרפר הדג ברשת. הלה הרימו מעל הכתף והשליכו על המזרון בכל כוחו. לייבל, ששמע משהו על "גשר", מצליח להגיע למצב זה, ומהגשר אין להזיזו עוד. כך נאבקו כמה רגעים ללא תוצאות.

הוכרזה הפסקה. הקהל דרש להמשיך במאבק, אך האחראים, שחששו כנראה להפתעות, פסקו שבתור מתנדב, שזו לו הפעם ראשונה להופעה בזירה, יכול לייבל לרשום לזכותו את התוצאה של "תיקו" כניצחון. מאטושנקו אישר גם הוא

במנוד ראש ובנשימה כבדה את הסכמתו לפסק-דין הוועדה. חבריו הוציאוהו על כפיים מהגן ולייבל היה לשיחה בקרב הנוער הספורטיבי. כאמור, ראו בהופעתו של לייבל הגנה מוצלחת על "הכבוד היהודי". מכאן השם "בוראץ" שהדביקו לו במרוצת הזמן. זמן מה לאחר מכן הגיע לרובנה הגברתן זי שא ברייטבארט, שהראה גבורות בתקיעת מסמרים בלוחת עץ עבים בידיו ממש וכן בקריעת שרשרות וכיפוף מוטות ברזל בידיים ובשניים. התחיל לייבל מקהיל את חבריו בשעות הפנאי ומנסה לחקות את ברייטבארט... וראה זה פלא: המסמר חודר בלוח של "צול" אחד ואחר-כך גם בעד שני לוחות, ממש כמו אצל ברייטבארט! מייעץ לו מישהו מחבריו שינסה גם הוא בביצוע "תכנית" בעיירות הסמוכות – ולייבל מתפתה, משיג "אימפרסריו" ויוצא לדרך, מבחינת הצגת כוח לא נכשל, אבל מבחינת הרווח נחל אכזבה, כי בזמן ההוא בעיירות, מי יוציא כסף על "קונצן-מאכערס"! חזר לייבל לרובנה, הופיע בשוק עם "אבנט-הסבלים" על מתניו ואמר: "אין טוב מלסחוב ארגזים ושקים ובזיעת אפיים להרוויח לחם". בזה נגמרה ההרפתקה.

גברתנים לא חסרו בין הסבלים, אך לא כולם הציגו כוחם לראווה כמו לייבל. סופר על סבל, שבראותו כמה אנשים טורחים להרים משא כבד ללא הצלחה יתירה, הציע את עצמו לנשיאה אם רק ירימו את המשא ויתנהו על שכמו. כשגויסו כמה עוברים ושבים לעזרה והטילו את המשא על שכמו, החל צועד צעדים מדודים כשהוא כפוף כקשת, הגיע עם המשא למקום המיועד לו, והניחו הזהירות שם. אולם משחזר, הבחין מישהו בסוליות נעליו שנקרעו, הנעלים שנעל אותה שעה היו נעלי שבת צרות, והבל העיר בחיוך: "נו, מה רציתם – 'נעלי שבת' לא הורגלו למשא של חול"...

כאלה היו "הסבלים הגדולים". איך היו בימי השואה, איך התנהגו ואיך מתו – אינני יודע, אולי ניצלו אחדים. נודע לי בימים האחרונים שבנמל חיפה עובד

אחד מהם, "הרשל דער לאנגער" – דור שני לסבלי רובנה, אך לא מזמן לי לראותו. מובטחני שלא אחד מהנאצים שבא בימים ההם במגע עם סבלי רובנה זוכר את "היהודונים" הללו מסוגו של לייבל וחבריו... קשה להניח שכאלה הובלו כצאן לטבח: ודאי קידשו את שם ישראל במותם בדרך המיוחדת להם.

מקור: רובנה, ספר זיכרון, העורך: אריה אבטיחי, תשי"ז-1957, מעמוד 340 ואילך.

סבלים יהודים בוורשה ממתנים לעבודה.
(ארכיון בית לוחמי הגטאות).

סנדלרים – עסקני ציבור

בהרבה ערים ועיירות נמצאו בעלי-מלאכה שהתמסרו לעסקי ציבור שונים ופעלו רבות בשטחים שראו עצמם מועילים בהם. לרוב עשו אלו את שירותם שלא על מנת לקבל פרס כי אם לשם מצווה ומתוך הכרת חובה לכלל ולזולתם. מהם פעלו בחברת קדישא ומהם קיבצו נדבות ותמכו בעניים צנועים או בחולים נזקקים וכדומה. היו שהתנחמו במעשיהם לשם שמים תחת לימוד תורה, כאלה נמצא גם ברובנה בייחוד בין בנאים, החייטים והסנדלרים.

ר' נחום הסנדלר – כתבה: עדנה ברסלר

איש עניו וירא-שמים, צנוע בהליכותיו וחסיד במעשיו היה ר' נחום וכל שנותיו גר ברחוב שקולנה בצד משפחת שטולברג, שאיתה עמד בקשרי שכנות טובה. רבות סיפרו בני משפחה זו ושכנים שהכירו את ר' נחום מקרוב על צדקתו ותרומותיו ועל מסירות נפשו היהודית לטובת הנזקק, וביחוד לטובת האסיר היהודי. הוא קיבל על עצמו להיות המעורר לאמירת תהילים. לפני עלות השחר היה סובב ברחוב וקורא בניגון הקריאה הידוע לרבים: "ישראל עם קדושים קומו, קומו לעבודת הבורא", וחוזר חלילה. ואכן קולו הצלול היה מהדהד בנעימה המסורתית ומעורר את הישנים לעבודת הבורא. כל ילד הכיר את קולו המתנגן של ר' נחום הסנדלר, ולכבוד ולמצווה כאחד חשב לו ר' נחום את המעשה שהוא עושה, שכן ראה בו שליחות קדושה שרק יחיד מקיימה, ויחיד זה הרי הוא הוא, ברי איפוא שמן השמים ניתנה לו מצווה זו לקיימה.

ועוד עניין שבמצווה בחר לו ר' נחום: עזרה לאסירים יהודים. כידוע חזרו אחרי מלחמת העולם הראשונה יהודים רבים מרוסיה דרך הסביבה הרובנאית, אולם חוזרים אלה נראו בעני השלטון הפולני כבלתי חוקיים וכחשודים בקומוניזם

והם נאסרו במאותיהם. אומנם עמד להם בצרתם הוועד לעזרת הפליטים ברובנה, אך בינתיים נזקקו לסעד, לעידוד וגם פשוט – למזונות. לצידם של אלה היו כלואים בבית הסוהר ברובנה גם יהודים אחרים שריצו את עונם לאחר שהוצא נגדם פסק-דין של מאסר לחודשים ולשנים. וועד העזרה קצרה ידו לטפל בהם. עמד ר' נחום ונרתם גם בעול מצווה זו, שלא הפריעה לו לקיים את תפקידו של מעורר לתהילים. החל דואג לאסירים באספקת מאכלים כשרים להם ביחוד לשבת ולחג ובעריכת "מנין" לתפילה בציבור בשבתות ומועדים. בפעולתו זו הקל ר' נחום מעל פעולות וועד העזרה ונטל חלק מדאגותיו. עיניו הפקחיות וזקנו הרחב היורד על פי מידותיו שיוו לו מראה כהן, וגישתו העדינה עד מאד עשוהו חביב על הבריות שתמכו בו והעניקו לו מתנות ותרומות לעזרת האסירים. אף לא-יהודים, שידעו את מעשי ר' נחום, וכן שוטרי בית-האסורים ושומרי ידעו לכבדו על כך.

ה"סדר" של פסח שר' נחום היה עורך בעזרת ר' לוי אידס בבית-הסוהר, יצא לו שם. אב רחום לאחים כלואים היה ר' נחום ומאושר מכל שהצליח לעשות או להשיג בשבילם ולחלק ביניהם בכבוד ובצדק.

מן הראוי לציין שפרנסתו של ר' נחום לא הייתה שלימה, ואף על פי כן לא דאג לעצמו והזניח לעיתים קרובות את עבודתו, כדי להשיג ולסדר מה שנדרש לאסירים ופליטים.

בהוקרה ובהערצה יזכרו בני רובנה את העסקן הצנוע הזה שהקדיש עצמו לקיום מצוות שהן בבחינת כיבשנו של עולם ביחסים שבין אדם לחברו.

**מקור: רובנה, ספר זיכרון, העורך: אריה אבטיחי,
תשי"ז-1957, מעמוד 343 ואילך.**

ר' חנן הסנדלר – כתב: יעקב זיידל

בדומה לר' נחום לקח עליו ר' חנן הסנדלר, איש רובנה מרחוב סובורונה לקיים מצוות עזרת אסירים. מיוחד במינו היה האיש: ירא-שמים, טוב לב ועם זה בעל פנים מאירות – טיפוס עממי מן המעולים.

ר' חנן היה יושב על שרפרף ליד האבנים שלו וחושב תמיד על בוראו ועל חובת האדם לחברו. בגדולות לא הלך – אין סנדלר עשיר, והסתפק במה שבא לו בעמל כפיו כדי לחיות חיי עוני. דירתו הייתה מול ה"תלמוד תורה" ובסביבה ההיא היו פוגשים אותו בלכתו לתפילה, למסור נעליים מתוקנות או בשעה שהיה מכתת רגליו לעשות למען האסירים.

כלל היה בידו של ר' חנן: יהודי אסיר יושב בבית-הכלא – חובה הכול לדאוג לו, לסעדו, להאכילו, לספק לו צרכים שנשללו ממנו ולעשות למען שחרורו ממאסרו.

אדם שחטא – אדם הוא, ייסלח לו ויתקן דרכו. תקיף היה ר' חנן בתביעתו מאת המתהלכים חופשית בעולמו של הקדוש-ברוך-הוא, שכן האמין בצדקת במעשה שהוא עושה ובגדולת המצווה. איש לא השיב פניו ריקם, אחד המרבה ואחד הממעט, כך יצא לו שם של פטרוֹן האסירים וקשיי-הגורל.

ב"ימים נוראים" היה ר' חנן עורך תפילה בציבור בבית-הסוהר ובעצמו עובר שם לפני התיבה וקורא בתורה. והאסירים הנהנים ממה שר' חנן משיג בשבילים, מעריצים את האיש הטוב והמיטיב עמהם, שאינו נרתע מעבודת הקודש שלו אף ברוח, גשם ושלג ומופיע אצלם עם סליו המלאים.

במשך השנים הכירו משגיחי בית-הסוהר את חנן, ידעו את יושרו ומסירותו לאסירים ולא פעם הקלו לפי בקשתו מחומרת החיים שבבית-הסוהר לטובת

האסירים, ור' חנן היה נכנס ויוצא שם כזקן ורגיל, מחלק את מזונותיו, עורך את ה"מנין" וכו', ברור הוא לא מנע מן הסוהרים מתנות בסתר...

היו ברובנה נשים רחמניות, שאגב פעולות של צדקה וחסד לא הסיחו דעתן מהאסיר היהודי והיו ממציאות לר' חנן את הנדבות שקיבצו לתמיכה במקקים.

משך חמש-עשרה שנה בערך עמד ר' חנן על משמרתו וקיים בפועל בשם בני עירו הנדבנים והחסידיים את המצווה של עזרה לאסירים עד ימיו האחרונים.

**מקור: רובנה, ספר זיכרון, העורך: אריה אבטיחי,
תשי"ז-1957, מעמוד 338 ואילך.**

Bundesarchiv, Bild 1011-030-0794-22A
Foto: Brenner | 1941 Anfang

סנדלר באזור ראדום פולין

א.א

מובילי מים

לא ידעו תושבי רובנה, עוד בראשית המאה הנוכחית (מאה ה-20), אספקת מים מסודרת לבתים, היו שואבים את המים מבאר קרובה בעצמם או בנושאי מים על כתפיהם. כרגיל בעיירות קבלת מים חיים דרך צינורות וברזים בבתים התחילה בתקופה מאוחרת וגם אז רק בבתי עשירים יחידים. יום יום היו יוצאים שואבי המים לספק בשכר את הנוזל החיוני לבתים וממלאים את החביות המיוחדות שהותקנו לכך, למותר לומר שרחוקים היו מבזבז מים בתנאים אלה.

והנה חל מפנה בעניין חיוני זה, שלטון העיר התעורר ויצא בעקבות ערים אחרות לדאוג למים מבארות ארטיזניות (באר ארטיזית היא באר מים שהמים פורצים מתוכה בעצמם על פי חוק הכלים השלובים ללא צורך בשאיבה). לצורכי העיר ותושביה, ומכון מים הותקן במרכז העיר שבין הווליא והעיר הישנה (בצד מעבר פסי הרכבת), קראו למכון בשם הרוסי "וודוקאצ'קה" – שואב מים. ברם אספקת מים סדירה לא נפתרה בזה, כי לא חשבו כלל להניח קווי צינורות ולהזרים דרכם מים לבתים, וכיוון שהבארות הקטנות הקודמות הוזנחו והמקור היחידי למים היה המכון, היה בהכרח להעביר ממנו מים בחביות ולחלקם בבתים, כקרובים וכרחוקים, עמדו נושאי המים והתקינו חביות גדולות על גבי עגלות רתומות לסוסים והתחילו לחלק מים בכל העיר נגד תשלום.

אלה היו מובילי המים של רובנה כל הימים. הנהלת העיר גבתה תשלום קטן מכל בית שנתמלאה על ידי מוביל המים ובמרוצת קבעה להם מספרים, רשמה אותם כעוסקים במלאכה זו והוציאה להם רישיונות מיוחדים לכך. לכל מוביל

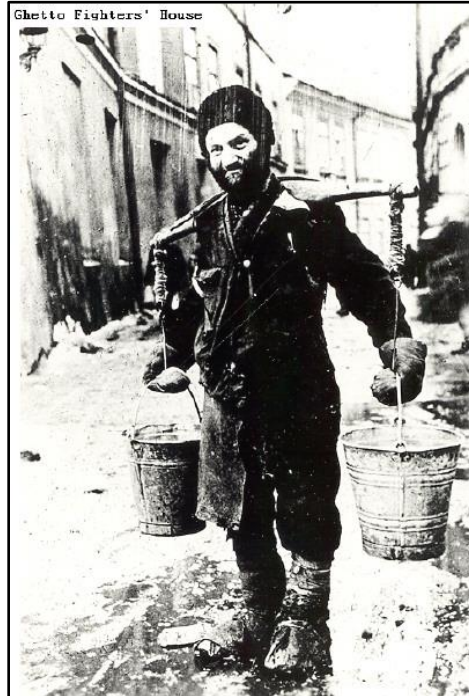
מים היה מספר בתים שלהם היה מספק מים יום ויום ואיש לא הסיג את גבול רעהו, שררה סולידריות בין העובדים בענף כלכלי זה, שדאגו לכך שלא יחדרו זרים לתחומם.

זכורים מובילי המים: ר' לייבה, יעקב, איצ'ה ואחרים, שעסקו בהובלת מים עשרות שנים, מהם גם בעלי בתים שהורישו את מקצועם לבניהם אחריהם. כמה עשרות משפחות התפרנסו ברובנה על הובלת מים לבתים, עד שהחלו – בימי השלטון הפולני משנות העשרים למאה זו – לבנות ברובנה בתים מודרניים עם אספקת מים סדירה בתוכם. ברם, הרוב הגדול של בתי רובנה, שלא הייתה בהם אינסטאלציה מודרנית המשיכו להזדקק למוביל המים המושבעים עד שבאו הנאצים והביאו כליה על העיר.

**מקור: רובנה, ספר זיכרון, העורך: אריה אבטיחי,
תשי"ז-1957, מעמוד 345 ואילך.**

שואבי מים בלידה.
(ארכיון בית לוחמי הגטאות)

שואב מים בגטו לובלין. (ארכיון בית לוחמי הגטאות)

**שואב מים בקיבוץ
ההכשרה "מצפה"
של תנועת "הנוער הציוני"
בלוביץ – 1936**

(ארכיון בית לוחמי הגטאות)

א. קרסנושנסקי

נר זיכרון לבעלי-מלאכה ואנשי "עמד"

בעיירתנו כמו בשאר העיירות של בסראביה היו בעלי-מלאכה חלק חשוב מהאוכלוסייה הכללית וחלשו על מלאכות שונות. הם הצטיינו במקצועיותם, חיו חיי חברה וגילו פעילות ציבורית. ביניהם היו רבים שומרי מצוות ולבושם לבוש מסורתי: קפוטות ארוכות עד לברכיים, כשרצועת עור מהדקת את המותניים, חובשים כובעים שחורים בעלי מצחיות.

בראש הרשימה נתעכב על **מקצוע החייטות**, שעובדיו נתחלקו לשלושה סוגים: סוג אחד שעבד למען תצרוכת איכרי הכפרים והיהודים שגרו ביניהם. הסוג השני שתוצרתו נועדה לשכבות מתקדמות יותר בין האיכרים ובשביל עמך בני-ישראל מתושבי העיירה. הסוג השלישי, תפר והכין לחוג האינטלגנציה הנוצרית והיהודית כאחת. הראשונים היו מוכנים "סומאניס" (גזרה מסוימת של מעיל גבר) מבדים זולים. עסקו בכך חייטים ותיקים כהרש פורטנוי – חותנו של חיים פוסטולניק – בעל זקן ופיאות, ואיתו שני בניו יונטל ונח ושתי בנותיו שעבדו יחד בבית המלאכה של ראש המשפחה. חתנו השני – אברהם לייב ציגלמן, שגר ברחוב "המרחץ". ברחוב האמצעי גרו: שמחה שניידר – נמוך הקומה, ישראל שרמן – אב לשתי בנות והבן ברל שרמן הזכור לכולנו כגבר חסון ופעיל בחייה הציבוריים של העיירה. ישראל טרובמאן, אהרון קאפ, אברהם'לה ויסמן, ברקה ליטבק וחתנו שמחה בלינדר – מול **"בית-הכנסת של החייטים"**.

כל הנזכרים עבדו עבודה קשה, מייגעת ולעיתים מפרכת מאד מהבוקר עד חצות ליל ולפעמים וגם לילות שלמים. הם

סיפקו חלק מתוצרתם לבעלי חנויות וחלק ידוע בתור הזמנות ישירות לאיכרים הפשוטים, שלא פעם נשארו תקועים בעיירה לרגל הצורך במדידת בגדיהם, אלה הסתדרו לישון שנת נדודים בעליות-גג או בכניסה לבתים ודרך אגב אכלו שם גם את מזונם שהביאוהו מהכפר.

החייטים, שהשתייכו לסוג השני עלתה דרגתם המקצועית על הראשונים. דמותו של "משה מאשיניסט" (וינוקר) התבלטה בשורת בעל המלאכה. ("מאשיניסט – על שום שהביא לעיירה מכות תפירה) יהודי יפה תואר היה, בעל גוף מוצק, חבוש כובע ב"סגנון מוסקבה" מהשנים ההן ולבוש מעיל שהגיע עד הברכיים. באותה השורה נמנו: משה דראפקינד, מנשה בלקינד, נחום נודלמן (דער קעשענעווער), משה טסלר, וושבין מ"רחוב הדואר" ועוד. חוג הקונים "בעלי טעם מפותח ביותר", היו קשורים לאלה, שעבדו על פי-רוב לפי הזמנה בסחורה מאיכות משובחת. על יד בית מלאכתם התקיים מין "סלון" וניתן היה לקונה לבחור בתים משובחים. רשימת החייטים שהשתייכה לסוג השלישי לא הייתה גדולה ביותר, אלה היו בעלי מקצוע מעולים כמו: אייזיק שלפמן ובנימין בלינדר, הם שרתו את העשירים וחוגי האינטלגנציה. בתי המלאכה שלהם העסיקו שוליות, שהשתלמו במקצועם והתפרסמו אחר-כך כחייטים מושלמים.

גם התופרות לא פיגרו במקצוען. בין אלו שהצטיינו ופרסומן הגיע לכל הסביבה היו: וויקע רוניס וחווה לופט. הראשונה קיימה בית מלאכתה בפסג' של יענקל גרשמן והשנית על ה"מוסטובויה". לא מעטים היו מלבושי חתונה של סבתותינו, אימותינו ואחיותינו שהוכנו על-ידי השתיים.

בין התופרות בעלות דרגה שניה היו: יוכבד שאמיס, שיינדל ביי (מול ה"קלויז"), שפרה קאפ, הינדה פורטנוי. נבצר ממני לזכור את שאר השמות. אלו עבדו

בשביל מעוטי-יכולת. כדי להרוויח לחמן, חייבות היו לעבוד שעות נוספות מרובות ביממה.

מקצוע נשים מיוחד התקיים בעיירתנו, הלא הוא: **תפירת לבנים וציפיות לכרים.**

הנגרים אף הם נחלקו לסוגים אחדים. בין הנגרים נציין את מאיר בטלמן, מהרחוב האמצעי – מול ה"קלויז", יחיאל סלפוי, דוד פורנוי (בנו של הנגר הבא בשנים, הערש פורטנוי), שניאור מנליס, חתנו של "יוסל דער פוילישער שהגיע לעיירתנו מליטא. רבים קיבלו את הכשרתם בטרם עלייתם לארץ-ישראל בבית מלאכתו, בתור "לערך-יינגלערך". בנימין בטלמן ושני בניו, מאיר ונטע, שגרו מול בית-הכנסת "ברכה" היו ישרי-דרך ובעלי מקצוע טובים.

התקיים **עוד סוג במקצוע הנגרות** להכנת "לחניצות" ו"דוחוביות". כאחד הבולטים בענף זה הנני זוכר את "ארקע סטולער" – "דער טויבער". אכן מלאכת מחשבת היו מעשי ידיו.

בהיותנו "מפוזרים בין גויים" מצאה לה נתיבים פרנסה יהודית גם בעשיית ה"טרומנות" (ארונות מתים לבר-מינן) לנפטרי הגויים.

הסנדלרות תפסה מקום נכבד בעיירה. האחים יוסל ומלך דראקינד, שגרו על ה"מוסטובויה" – על יד נחל הפריץ, קיימו בתי מלאכה ראויים לשמם והעסיקו פועלים שכירים. חנויותיהם נבנו וסודרו לתפארת, משה פקרמן, שהגיע לעיירתנו מוורשה הצטיין **בעשיית מגפיים** מסוגים שונים במיוחד לאינטלגנציה של העיירה. יידל טיגאי (אבי השחקן החובב – הרשל), זאנוויל ווינברג, גר ב"ליק" של לוי דובין אשר נוסף למקצוע נטה להתעסק בפוליטיקה,

כשרוחו הייתה טובה עליו... בימי שבת הצליח לרכז סביבו "מעגלים" של תושבים והשמיע מדי פעם "ברכה" על חשבון עשירי העיירה...
אלתר קנטרוביץ ובנו מוטי גרו בקירבת ה"וואקזאל". לבעלי סוג שני במקצוע נחשבו. שלמה טראפ מה"בודגעסל", הזקן חיים צ'רניאק שנהג לסדר מרכולתו על יד מוכרת הדגים, ביילה באקלוק, הסנדלר יוכטר ובנו. בנו שהתייתם המשיך במקצוע האב והתפרסם אחר-כך כלוחם לרעיונות הקומוניזם.

במקביל למקצוע הסנדלרות התקיים **מקצוע התפרות** שקיים ופירנס את בעליו תוך עבודה מאומצת. כולם בעלי מקצוע טובים ומעולים: נחום בוימל, יהודי שהגיע מליטא. אשתו הצטיינה בחוש ובידיעה ולימדה את בני הנעורים – ריקודים ומחולות.

אברהם נאולה, דוד גרשקורן, יוסף קופמן, מוטיה קנטרוביץ, יצחק מלמוד – יהודים טובים שחיו מיגיע כפיהם.

בפרוונות והכנת כובעים למיניהם עסק חלק בלתי מבוטל מאנשי באסרביה. האקלים הבסראבי "חייב" התמדה במקצועות אלה ואכן צצו בעלי מקצוע מעולים בענף זה.

אחרי חג החנוכה נעשו כבר סידורים להכנת מלאי כובעים לעונת הקיץ ואחרי חג השבועות להכנת כובעי פרווה (קוטשמעס). לרוב קיימו בעלי מקצוע אלה בית מלאכה קטן וחנות לממכר תוצרתם בחזית ביתם. הועסקו נערים בלימוד המקצוע, שעבדו שעות נוספות במאוחר בלילות חורף הארוכים. בימי הקיץ הארוכים נגמר יום העבודה עם רדת השמש ולא פעם קרה של"סליחות" הלכו ישר מספסלי העבודה, לבתי המדרש. זכורני שבימי חנוכה נהגו לעבוד עד... שכבו נרות החנוכה ואז פשטו העובדים בגדי עבודתם והחליפום באחרים והיו מתיישבים מסביב לשולחן ומתכבדים בארוחת ערב חגיגית. בעלי בתי-

המלאכה בענף זה נהגו להפגש עם עמיתיהם למקצוע ב"שבת אחים גם יחד" והיו בולעים לביבות חנוכה מטוגנות יפה בשמן או כעכים ממילאים גבינה. ביין לא היה מחסור. לא העמידו בקבוקי יין בני ליטר אלא כדים או קומקומים מלאי יין והשולחן – ערוך מכל טוב.

לבעלי מקצוע מסוג ראשון נחשבו סבי ז"ל שלמה קיבוביץ ובנו משה, שגרו על יד תחנת הרכבת. מלאכתם הייתה בעיקר, ריפוד מעילי חורף בפרוות ("טולעפ"). הם סיפקו גם צווארונים פרווה לחייטים העובדים בעבודות מובחרות: שמואל צ'רניאק, בעל הדרת פנים וזקן מטופח כהלכה וה"עזר כנגדו" – אשתו צביה, ששלטה ב"אותיות הקטנות" והקריאה ב"צאינה וראינה" בעזרת הנשים. בניהם המשיכו בדרכי אביהם והצטיינו באומנותם. גרשון ושבין ובתו פיינה עסקו במלאכה בהתמדה רבה. "פסח קירשנער", סבי מצד אבי, יהודי מופלג בשנים, עבד קשה כל ימי חייו, היה מכתת רגליו בכפרי הסביבה מצוייד בכלים לעבודת ידיים ובו במקום ביצע את מלאכתו, מעודו לא שכח להצטייד בטלית ותפילין ובמיצרכי אוכל כשר, שיספיקו לו מיום ראשון בשבוע עד יום שישי בחוזרו הביתה לקלרש.

הסבתא בהיותה מחוננת בחוש מסחרי, הצליחה להפוך פרוות משומשות לחדשות, על ידי צביעתן והכשרתן למכירה ביריד. משה פרידמן המכונה "משה בורשא" זאת משום שאשתו רייזל עסקה במכירת חמיצה ותה בשבתות בבוקר. היו ימים ותושבי קלרש הקפידו בחומרה יתרה ונהרו מלהעלות אש בשבת. בנם אהרון פרידמן ירש מקצוע האב גם בפעילות ציבורית נתן ידו. יציק מסטר (יציק דויטש) כובען מעולה היגר לארגנטינה, לייבל מאיבסקי, בנו של שמש ה"קלויז", ישראל ברייניס, לייב קריוואפיסק ובנו פנחס, דוד טרופ, בנו של שלמה הסנדלר מרחוב "אונישקני" בהיותו בעל קול ערב היה מלווה בזמרתו ומנעים שמחות שונות בעיירה.

יוסי רבינוביץ, נכדו של ה"פילעשטטער רבי", נמנה עם דור הפרוונים הצעירים. אבי ז"ל קיים בית מלאכה בית מסחר כאחד. בבית מלאכתו עבדה בחורה בשם צילה, אכן הייתה זו יצאת דופן במקצוי זה. יהודי עמל היה אבי ולא בז לשום פרנסת עזר כדי לקיים את משפחתו. לא קלה ביותר הייתה מלאכת הפרוונות. צריך היה לטפל בעורות כשהם טריים ולהביאם לידי התייבשות מוחלטת, לצבען ולכבסן לאחר צביעתן. כביסה זו הייתה נעשית ביאור (אגם), שעל יד ה"פרויעזד" וגם בימי החורף, לשם כך היו חוצבים לא פעם בקרח כדי להגיע למים.

בפחחות לא טיפלו רבים והמעטים הצטיינו במומחיותם. היה חלק ידוע, שעסק בעיקר בציפוי גגות בתים בפח וחלק עסק כאומנים ממש: התקינו מיחמים, קומקומים, תנורים לסוגיהם השונים. הפחחים היו: לייזר ברזנסקי, לוי יצחק לויט ויענקל פולאק.

בעלי המאפיות שבעיירה עבדו על-פי רוב עבודה קשה, עסקו בכל סוגי אפיה ובהתקרב חג הפסח הכשירו את תנוריהם. היו זמנים שאת המצות אפו והכינו ממש בעבודת ידיים. במאחר יותר נעזרו במכונות.

עולה לפני עיני דמותו של אברהם יצחק סלאבני. יפה מראה היה וכולו אומר כבוד. נעזר בעבודתו על ידי בנו הייניך.

ישראל סירוטה הצליח לשוות למאפיתו – משהו מדמות המאפיות שבעיר גדולה וראשון היה לרכוש ציוד טכני, והודות לכך השתחרר מעבודה מפרכת.

ברוך שמעון לופט הצליח והרחיב גם את מאפייתו וסיפק לחם מגוון לתושבים. משפחת קריוופיסק הצטיינו באפיית כעכים. מאפיית האחים טלעטניקוב סיפקה במיוחד לחם שיפון שמכירתו חלה בשעות הבוקר המוקדמות ונחטף ממש מידיהם, כי רבו המשתמשים בלחם זה שנמרח בחמאה והותאם לארוחת בוקר.

במקביל למאפיות **היו נשים שהכינו דברי מאפה** שונים במיוחד לנשפים ולחתונות, הלא הן – ה"סארווירינס": רחל סליפוי אשר למרות גילה עסקה במרץ רב בעבודתה וביילה גאג המומחית והכישרונית במיוחד ששמה הלך לפנייה.

חבתני (עושי חביות) קלרש זכורים כאומנים במקצועם. סביבתנו הדשנה והפורייה, בוסתניה וכרמיה המפוזרים לרוב דרשו מקצוע **החבתנות** ואלה יצרו ממש בידיהם רבבות חביות לאריזת שזיפים מיובשים מהדוחוביות. תוצרת זו למרחבי עולם. חביות לאין-ספור הוכנו ונוצרו לקליטת היינות השונים מהמשובחים שבסביבה. והיו זמנים, שגם הדלים לתצרוכת בית היו רובם ככולם מעשי ידיהם. אברהם בודנער ובנו מיכל, האחים פרידמן, האחים לנצמן, משה-שלום בונער – מעמדם בחברה נקבע גם בזה, **שקיימו בית כנסת מיוחד לחבתנים**.

עושי השמיכות שבעיירתנו תפסו את מקומם הראוי בשורות בתי המלאכה. משה גורשמין, קלמן'קע צ'רניאק ואחיו יונה, אהרון דראפקינד נאבקו במקצועם לקיום הוגן, אבל לא תמיד זכו לכך. קלמןקע שהיה מתבל את דבריו בכל מיני פסוקים ואימרות (בנוסח ר' טוביה של "שלום עליכם") חיו חיי דחקות. לרוע מזלם של בני משפחתו המטופלת

בילדים רבים ורכים גרו בדירת קרקע (אצל יוסף פיציקס) נטולת-אור ורצפות מטויחות בחומר. בימי גשמים ובימי שיטפונות היו המים מתפרצים ישר לדירתם.

קלרש בלי **נפחים** – לא ייתכן כדבר הזה. עיירה ש"הצטיינה" בביצותיה וגרמו תקלות מרובות לעגלות ולבהמות ומן ההכרח היה, שיימצא מציל וגואל מכל מרעין בישין. יחיאל וולפוביץ שירת חלקה של העיירה ה"וולסט". איציק פיינשטיין גר ברחוב המוסטובויה והיה אומן במקצועו. שלום וולפוביץ גר על יד תחנת הרכבת. אלה נתנו ידם ועזרתם בעשיית אופנים לעגלות וחישוקיהן, ובהכנת פרסות ברזל לסוסים.

צלמים בקלרש – גם אלה היו בעיירה. אומנם אניני טעם ברצותם שקלסתר פניהם "יביע אומר ודברים" כוונו צעדיהם ושמו פניהם לצלמים שבקשינוב, אבל רוב התושבים הסתפק בצלם רפאפורט (לפי זכרונות הצטיין יחסית במקצועו). בעלי דרגה שנייה היו משה שלפמן ו"מוני דער ציגיינר".

מקצוע צנוע קיים היה בעיירה של כלי-זמרים והלא הם: משחת קוויטל על בניה ובנותיה, ישראל סובלמן (סיפטרנר) ואבהמ'ל כליזמר וכנור.

את **מקצוע הספרות** ייצג הספר יוסל ברדן. הוא הפתיע את בני העיירה בעוזבו באחד הימים את המקצוע בטענה שאינו יכול לעבור על איסור גילוח, מטעמים דתיים. זכורים לטובה "שמחה צירולניק" חותנו של אברהם פכטר, בוקה קנטורוביץ, בחור גברתן ובעל מקצוע מעולה, "דוד די מויד" שעל יד בית המרקחת של חניקיס-ברונשטיין הצטיין גם באיפור שחקני-בימה.

הייתכן קיום יישוב בלי **סיידים וצבעים**? זוכרים אנו את "שאקע דער מלאער" ור' מאיר שטיוולמן. במקצוע הזה עבדו לרוב גויים.

הזוכרים בני עיירתנו שאת **הסוכריות ומרמלדה** יצרו בקלרש גופא. אומנם לא הייתה זאת תעשייה לשמה אבל יצרן המעדנים הוא ולא אחר טיפל בזה בעצמו ובכבודו חילק את תוצרתו לחנויות המכולת.

רוכל יהודי

אכן גמרנו את פרק הזיכרונות בדברי מתיקה, אף כי גורלם של רבים מבני המלאכה לא היה שפיר ונאה. אולם הם ידעו לבחון את מצבם, לשפרו ולהשתדל שייצוגם לא יקופח בכל גוף ציבורי שבעיירה. כך אנו מוצאים אותם כשהם מופעים בכל, עומדים על משמרתם ומגינים על ענייניהם למען לא יקופחו על ידי כל מיני "בעלי טובות" ובריות שהעזו לדבר בשמם.

מקור: ספר קלרש

**המערכת: נח טמיר, יוסף וינוקר, יוסף אוצ'יטל, אהרון קדרון,
תשכ"ו-1966, מעמוד 292 ואילך**

א.ח

אנשיל שואב המים

ה"וואסער-טרגער" (נושא מים) ו"וואסער-פירער" (מוביל מים) בעלי מקצועות שונים הם. ה"וואסער-טרגער" הביא מים לבתים על ידי נשיאה ממש של זוג דליים על כתפו, ואילו ה"וואסער-פירער" היה זה שהצליח לחסוך מכספו לקניית סוס ועגלה ולהוביל מים בחבית אל בתי לקוחותיו.

ר' אנשיל נושא המים היה בעל גוף צנום וזקן קטן ומדולדל. כל רכושו – כלי עבודה והם: אסל ("קורומיסל") מוט עץ גדול במשהו מרוחב כתפיו, ובשני צידיו היו תלויים שני הדליים עשויים אף הם עץ, מעשי ידי החבתנים (מייצרי חביות) שבקלרש. צורת הדליים הייתה מאורכת. קראו אותם בשם "קאאנן". את המים ר' אנשיל שואב מהבארות ברחוב שבמורד העיירה ומשם היה מביא אותם בדלייו לבתים שבשני הרחובות העליונים, שהרי באותם הרחובות לא הייתה מצויה אף באר אחת. לעומת זאת ברחוב התחתון הייתה מצויה באר כמעט בכל חצר, אבל ר' אנשיל ידע להבחין בין מים למים. הוא היה שואב את מימיו בעיקר מבאר שבחצר ר' גדליה החבתן דווקא. בבאר הזאת היו המים נובעים מעליהם ועולים מדי פעם על גדותיהם. רק בשנת בצורת צריך היה לשאוב המים מעומק אמה או אמתיים ולא יותר. בקרבת הבאר הזאת עץ אגוז גדול מידות ועתיק-יומין, אשר הודות לו היו המים תמיד צוננים, אפילו בחודשי הקיץ החמים.

ניתן לשער עד כמה עבודתו זו הייתה עבודה מפרכת, אך הוא היה מפטיר: ברוך השם יש לי פרנסה בכבוד, אומנם לא ברווחה. פרק בפני עצמו – אופן עבודתו בערבי חג הפסח. קודם כל היה קונה דליים חדשים כשרים לפסח ונמצאו בעלי בתים, שומרי מצווה בהקפדה, שהיו מדקדקים בהלכות כשרות

של פסח ביותר, ואז היו שואלים חבית חדשה אצל החבתנים והיו משרים אותה שלושה ימים במים, ואחר כך פורשים סדין לבן על פי החבית ודרך הסדין היו מסננים וממלאים את החבית בשלימות, וכמות זאת צריכה הייתה להספיק לכל ימי חג הפסח.

שואב מים

ככה באו על סיפוקם גם המהדרין שבמהדרין. עבור שרות פסח מיוחד זה היה ר' אנשיל מעלה את מחיר המים, ולמרות ניצול ה"קוניונקטורה" הזאת הוכרח להכין צורכי החג לביתו בצמצום ולא ברווח, אולם שום דבר לא הפריע לכך שבליל הסדר, הוא יכריז בקריאת ההגדה "כל דכפין ייתי ויכול" ויש שמאן-דהוא היה מעיר לו שעליו להוסיף "כל דכפין – ייתי וישתה".

כאשר שאלו אותו: ר' אנשיל, עד מתי תישא את המים באסל והרי אדם הולך ומזדקן, ומניין תיקח הכוחות לשאת? מוטב לך לקנות סוס ועגלה ולהרכיב בה חבית למים ואז תהייה "וואסער-טרעגער"? היה עונה בחיוך מר: ומאין אקח ממתקים (כסף)? וככה נגזר עליו מן השמים (שם-מים) להישאר ר' אנשיל "ווסער-טרעגער" כל ימי חייו ולא זכה למעמד של "ווסער-פירער".

מקור: ספר קלרש

**המערכת: נח טמיר, יוסף וינוקר, יוסף אוצ'יטל, אהרון קדרון,
תשכ"ו-1966, מעמוד 298 ואילך**

י.א.

העגלון שלנו (ה"איזוהזטשיק")

לנגד עיני צפה דמותו של אחד מעגלונינו, שלמרות "הדרגה הנמוכה" של מקצוע העגלונות – עדין-נפש היה, נעים הליכות ובעל קלסתר-פנים של בעל-בעמיו, הלא הוא ר' אשר בעל עגלה. הוא נהג עם לקוחותיו ביושר רב על אף היותו בעל "פאיטון" (מרכבה) מהודר, רתום לשתי סוסות אצילות. עממי היה "תעריף" הנסיעה שלו. בהיותך קשור לעיתים ליציאת הרכבת בשעות מוקדמות של בוקר – סמוך סמכת על דיוקו בהופעה, כי איש מידות היה, שמר ומקפיד גם במצוות תורה למרות מקצועו שאינו עשוי להקל בכך. הוא זכה לרחשי חיבה מצד כל שכבות התושבים.

ואלה מבני קלריש, אשר עקרו לערים גדולות בהגיעם לביקור קרובים או מתוך געגועים לעיירה חיפשו אותו.

במתכוון כדי להינות משיחה תוך כדי נסיעה העירה, כי בו ראו את "העגלון הקלרשאי המושרש".

עגלון יהודי

בזיכרוני עלתה אפיזודה משעשעת זו: באחד הימים כשהצטרכתי לחזור ללימודי לקישנוב, הסתדרתי עם ר' אשר לרדת בתחנת הרכבת. הייתה לו בדרך התחייבות נוספת, להסיע את לוסיה וולוביקס, בת ה"דרוגריסט" – בחורה אינטליגנטית. מכל מקום "דיבור רוסי היה שגור בפיה". הנדיבים והאינטליגנטים השונים של העיירה העדיפו נסיעה עם ר' אשר. תוך כדי נסיעה סדרו הסוסות צורכיהן – בדרך הטבע, ואז נפלט מפי לוסיה ביטוי תרעומת: "כאלו בלתי מחונכות..." ". נאנח ר' אשר, ומתוך אנחה זו של איש "עמך" זה, הבינתי כאילו רצה להגיד: איזה עודף של עלמה קלרשאית! וכי אינה משיגה, שהטבע איננו רק גן עדן של בשמים וריחות מובחרים...

מקור: ספר קלרש

**המערכת: נח טמיר, יוסף וינוקר, יוסף אוציטל, אהרון קדרון,
תשכ"ו-1966, מעמוד 299 ואילך**

**לוי, עגלון יהודי עם ילדיו בוילנה,
בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.
(ארכיון בית לוחמי הגטאות)**

יעקב קליימן
טיפוסים, דמויות של בעלי מלאכה יהודים
בביאחנה

במרוצת כול ימות השבוע לא הורגש קיומם של בעלי-המלאכה בעיירה, איש איש מהם היה שקוע ראשו ורובו בעבודתו. מזמן לזמן היה מופיע, בעוברו בשוק, **גבר נושא לוח של שכמו, סנדלר נושא חתיכת עור בידו, וחייט נושא חתיכת אריג תחת בית-שחיו.** הם לא היו מרשים לעצם להסתכל על סביבותם, חבל היה להם על זמנם – העבודה דוחקת.

לא כן היה ביום שלישי בשבת, יום השוק בעיירה. אז היו רואים עם שחר, עת השמים מכחילים, עשרות צללים חולפים ליד הקירות. היו אלה בעלי-מלאכה שרצו לבית-המדרש "לחטוף" את תפילת שחרית עם מנין ראשון. גמרו להתפלל – אכלו בחטיפה את ארוחת-הבוקר ומיהרו לצאת השוקה. הקימו דוכנים ודלפקים **שעליהם נערכו מגפים ונעלים, מכנסים ומקטורנים, חמילות ואדרות, כובעים וצניפים.** במרחק-מה משם, בדרך המוליכה לבית-העם, כבר העמידו **נגרים** מיטות ותיבות, מיטות-ספסלים ומזנונים, צבועים טרי ומרובבים.

מלכים היו אותם כבר אחרי כן ברחוב. גם התאמת הגבים במיטות הוצאה לפועל בחוץ עד מהרה היה השוק כולו על סביבתו מתמלא אלפי איכרים ואיכרות שהגיעו מן הסביבה.

היו בין בעלי-המלאכה נוסעים לירידים בעיירות הסביבה, והיו בעלי-מלאכה שלא יצאו כלל לשוקה. בעלי-מלאכה אלה היו עובדים לפי הזמנות ונימנו עם המיוחסים ביותר, אם גם היו עניים יותר. **עם קבוצת נגרים** אלה נימנה נחמיה סטולאר. היה זה יהודי בעל הדרת פנים, כפוף-קומה כלשהו בהילוכו, אבל במצעדו איתן. היו לו "ידי זהב". העבודה שביצע התייחסו לשלושה מקצועות: **נגרות מצוינת, גילוף בעץ עדין, וחרטות נאה**. הוא בנה ארון-הקודש בבית-המדרש של העיירה בביצוע אומנותי. הוא ביצע עבודות גם בשביל הכנסייה, להבדיל. עשה כלי-עבודה בשביל נגרים טובים יותר מתוצרתם של בתי-חרושת של חוץ-לארץ, וכשהיו שואלים אותו: "ר' נחמיה, היכול אתה לעשות בשבילי עבודה זו וזו?" היה משיב בבדיחות הדעת: "יודע אני לעשות הכול רק לא 'לעשות שבת', זה עולה לי בקשי-קשיים".

בשנים קודמות הייתה הנגרייה שלו ליד המעיין. בין שאר העבודות היה עושה גם ארונות מתים, את הצלב היה מצמיד לאחר הציבוע עוזרו הנוצרי, מארצינק. לאחר זמן היה זה לעצמאי והיה מקבל לבדו את העבודה כולה. לאחרונה שוכן בית-המלאכה של נחמיה בתוך מעונו בו החדר האחד, שבו חי עם בתו ברכה. במשך היום שימש החדר נגריה, מחרטה ובלילה סולק הכול. המקום נוקה למשעי ונהפך לחד-מגורים "אנושי".

בנו של נחמיה, פסח סטולאר, אימץ את כול כוחותיו לצאת לדרך המלך. הוא היה אדם גבה-קומה ויפה-מראה, פניו עטורים זקן מטופח שחור כחרת, אישוני עיניו השחורות רשפות כגחלי-אש, ובת-צחוק מרחפת תמיד על שפתיו. לעולם לא היה יוצא הרחובה ובגדי העבודה עליו בדומה לבעלי-המלאכה אחרים. ברחוב נראה היה אלגנטי, זקנו עשוי, נעליו מצוחצחות, עובר היה בנקל ממצב-רוח אחד למשנהו, וכאשר היה מתרתח רשפו עיניו כעס. היו שלימדו עליו זכות על כך בשל היותו כוהן...

פסח סטולאר פתח "משום דרכי שלום" את המקצוע לפני הפולנים. סייע לכך הכומר של ביחואה קויאטקובסקי, שהיה שונא ישראל מן הגדולים, אבל אנטישמי סאלוני, עליו היו אומרים כי אינו שונא כול יהודי כפרט – שונא הוא את כלל ישראל. הוא כתב באחד העיתונים הפולנים מאמר, שבו תיאר את העיירה ביחואה והנה היא מתרוקנת לפתע פתאום מיהודייה העולים לארץ-ישראל, **והעמיד לפני הנוצרים שאלה גדולה: "מה איפוא תעשו אתם, הנוצרים, אז בלי חייט, בלי סנדלר, בלי נגר, בלי חנות לקנות משהו?"** הוא החל מארגן קואופרטיבים למסחר, והודות לתעמולתו החלו איכרים לומדים מקצוע.

השכירו "שקצים" את עצמם אצל פסח סטולאר – על אף התנאים הקשים שהציג להם – לשלוש שנים כשוליות בתוספת תשלום שכר לימוד המקצוע במזומנים ובתוצרת כפר ביד רחבה. פסח סטולאר היה בעל מקצוע טוב, אבל לא עוד היה עומד ועובד בעצמו, כי אם מנהל ומפקח על עבודה של אחרים. לבד בכוח-העבודה הזול בדמות השקצים, עבדו אצלו גם פועלים מן החוץ. שם אחד העובדים היה לייבה'לה, שם השני – נפתלי, ושניהם באו מקארשניק, עובדים היו בקבלנות ועושים בעבודה מהשכם בבוקר ועד מאוחר בלילה, ישנים היו את שעות הלילה המעטות על הרצפה המוצעת שבבי-מקצועות.

פעם בחודש היו נוסעים הביתה לשבת. לייבה'לה היה עושה מיטות, שש מיטות בשבוע. נפתלי היה עושה מיטות-ספסלים, ספסל ביום שנהפך למיטה בלילה. ברגיל היה לייבה'לה מרכיב את המיטות המוכנות ביום השלישי, יום השוק, ברחוב ומתאים בהם את הגבים.

קרה פעם שלייבה'לה חיוור כסיד, שומע חרפתו וגנותו בלי להשיב דבר לחורפו, והחל בלב שבור מפרק את המיטות ומחפש אפשרות לתקן את המעוות.

שבוע לאחר מכן שוב נמצא לייבה'לה עומד ומרכיב את הגבים למיטות שעשה ונתגלה שהם קצרים מדי. הפעם יצא פסח סטולאר מכליו, עיניו רשפו ניצוצות אש, לייבה'לה שוב עמד חיוור – אולם הזקיף את עצמו בבת-ראש, דמו נזרם כולו אל פניו, והוא נזדעק: "איני יודע, בתאי, מה אתה רוצה ממני, אם מקצר אני לא טוב בעיניך, ואם מאריך אני שוב לא טוב בעיניך?"...

היה לו לפסח סטולאר עוד שוליה אחד, שמו היה זישה. היה זה בחור גבוה, צנום, ובעל פנים חיוורים, בא לביחאווה מוארשה שבה עבד כמה שנים במקצוע. הוא היה בא לעבודה לבוש חלוק כמו דוקטור, אף הוא עבד בקבלנות, אולם היה כול כך מיומן ומוכשר, שבשעה ארבע אחר הצהרים הייתה המיטה שעשה מוכנה בעוד שאצל כול פועל אחר נמשכה אותה עבודה עד שעה מאוחרת בלילה. משגמר את עבודת המיטה היה פושט את חלוק-העבודה, מתרחץ ומחליף את בגדיו. כול מי שנכנס לבית-המלאכה היה אורח אינסטינקטיבי עומד ומסתכל בזישה המנסר לוח. מתנועע היה דרך קשתית, כשהמנסר והמסור מתלכדים לגוף אחד. צליל המסור ברוצו אילך ואילך נשמע כזמר, כשירה.

פעם בשנה היה פסח סטולאר **מביא מלובלין לביחאווה חרט**, שמו היה שאול. במשך שבועות אחדים היה שאול עומד וחורט כרעים למיטות וכן כול מיני עבודות חריטה אחרות שפסח נזקק להן במשך שנה שלימה. פסח סטולאר היה הנגר היחידי בעיירה שהיה עושה רהיטים לפי הזמנות וגם עובד עבודות זולות בשביל השוק.

במרצת הימים ראה סימן ברכה בעבודתו, בנה לו בית דו-קומתי, שבו השתכן הבנק, והייתה לו עמדה בחיים החברותיים. היה חבר ההנהלה בארגון בעלי-מלאכה. עדים מספרים כי פסח סטולאר עמד זקוף קומה ליד הקיר שהרוצחים הנאצים העמידוהו לידו בשעה שירו בו.

היו עוד נגרים בעיירה שחיו על עמלם ויגיע כפיהם. לא היה להם לעמלים פרטנסיות גדולות בחיים, הם חיו להם בשקט ובצנעה. אחד מהם היה מנדל סטולאר, ששכר מעון של בית-ספר פולני לשעבר רחב-ידיים ועבד בו ביחד עם שני פועלים ובנו בוז'ה, **שעסק בבירזול ארגזים**. משנכנסת לבית-המלאכה של מנדל סטולאר אבד לך מושג הזמן. נעימות הייתה נסוכה על הכול מסביב תודות לגן עצי הפרי שבתוכו עמד בית-המלאכה, אשר נמשך עד לנהר יונגרוט והיה שם דוד סטולאר, מקצוען טוב ואיש צנוע ובעל משפחה גדולה. בית-המלאכה שלו נמצא בתוך מעונו בן החדר האחד. אשתו וילדיו סייעו אותו בפרנסתו: **הייתה להם מעין מחלבה**, בלילה היו שולחנות העבודה נהפכים ליצועים לילדים. בימי שבת ומועד היו שולחנות העבודה מתכסים במפות לבנות ומתקשטים בפרחים, ונערים ונערות, חבריהם של הילדים, היו מתכנסים ומפצחים גרעינים. הילדים היו יוצאים הרחובה נקיים ומצוחצחים. כיצד הייתה עקרת הבית מצליחה לסדר כול זאת במעון של חדר אחד איש לא יכול להבין.

והיה שם גם לייבל הדס'אס (על שם אשתו). הוא היה בעל קומה, מיבנה גופו אתלטי, ותמימות ילדותית נסוכה על פניו. עומד היה ועובד, ואת העניינים המסחריים ניהלה הדס, מביט היה למוצא פיה, וכול שאמרה היה כדבר קודש לגביו.

עם קבוצת עמלים אלה נמנה גם ברוך-יוסף סטולאר והנו לייבצ'ה, עובדים היו בדירת מרתף גדולה עם קיטון שבה חיו שתי המשפחות. משנכנסת ביום קיץ לבית-המלאכה של ברוך-יוסף, וראית את האב ובנו עומדים לד שולחנות העבודה, שרוולי כתנותיהם מופשלים, כיפות לראשיהם, ומעל לכותנות משתלשלות ויורדות טליתותיהם הקטנות שציציותיהן מתנדנדות עם כול נענוע ונענוע שלהם. מן הנמנע היה לעבור ולא להתעכב ליד ברוך-יוסף בשעה שהיה

עומד בשוק ומשתדל לשכנע את האיכר כי עבודתו היא הטובה ביותר. מדבר היה בשפת פולין רצועה ובניגון של קריאת פרשת השבוע, אפילו זקנקנו הבלונדיני השזור נימין מכסיפות היה לוקח חלק בעבודת השכנוע שלו...

עולם שונה לגמרי היווה מקצוע החייטות, ובמיוחד אותם החייטים שעבדו לפי הזמנות. הם נחשבו לבני ה"אריסטוקרטיה" בעולם בעלי-המלאכה. יוצאים היו הרחובה מלובשים כהוגן, אולם בנקל היה להכירם מיד לפי המחטים התקועות להם בדשי בגדיהם ומלופפות בחוטים לבנים או שחורים. פופולאריים מבין החייטים היו שני אחים: יוסל ויעקיל באס. שניהם התגוררו ברידניק. כול אחד מהם היו לו הלקוחות שלו. עיקר עבודתם היו קאפוטות אטלאסיות ומקטרנים וכאשר הלך הדור הצעיר והתבגר, החלו הם תופרים גם חליפות.

מאוחר יותר נפרסמו כמקצוענים טובים שני שותפים: חיים שטיין וחיים ארליך. חדר עבודתם שימש מקום מיפגש לחלק מן הנוער העובד. שם היו שומעים דברי רכילות וגם חדשות פיקאנטיות.

מאוחר עוד יותר חזר חיים פייראייזן מפרץ, ששם השתלם במקצועו והיה לעומד ברשות עצמו.

הפתגם העממי הידוע **"מלאכה היא מלוכה"** הושג במלוא מובנו בלילות החורף הארוכים, עת סער ברוח וילל כמאה עדות זאבים, סופת שלג עטפה את העיירה בתרכיכים לבנים, ומנורת-הגאז היחידה על העמוד באמצע השוק ליד הבאר התנדנדה משל הייתה אחוזת עוית.

החנוונים בחנותיהם חבטו רגל ברגל וחיממו ידיהם מעל סיר הגחלים, וחיכו בקוצר רוח לרגע שבו יסגרו החנויות וימהרו הביתה לחמם קצת את עצמותיהם

הקפואות. באותו זמן נמצאו החייטים יושבים בחדרי עבודתם רכונים על גבי מכוונות-התפירה שלהם לאור מנורות-ברק מכוסות במגינורים. תנור הברזל המחומם, על צינורות הפח המשוכים לאורך כול החדר עד לצאתם בעד החור הקרוע בקיר החוצה, הפיצו חמימות נעימה. וכול כך היה טוב ללב שמאליו התחילה השירה בוקעת ועולה, בוקעת ועולה, ובעד החלונות המוארים נשמעו שירי עם ושירי עבודה, פרקי חזנות וניגוני חסידים עד חצות ליל.

כשאנו מדברים על **מקצוע החייטות** אי אפשר שלא להזכיר את לייב הצולע שעבודתו הייתה **הפיכתם של בגדים ישנים ותפירתם מחדש**. הוא היה חייטם של חלק האוכלסיה העניה ביותר. הופך היה מכנסים ישנים וחלוק ישן של האב ותופר מלבושים לילדים. אי אפשר היה להיכנס לחדרו כדי שיוכל לעבוד. היה מעמיד את מכוונת-התפירה שלו בפתח, כמעט בחוץ, והוא ברגלו הצולעת בפנים.

והיה שם בעיירתנו בין בעלי-המלאכה יוסל בלאכאז' – **ששמו העיד על מקצוע הפחחות שלו** – בעל זקן עגלגל בצבע נחושת, שהסיגריה המעשנת לעולם לא משה מזוית פיו. היה זה איש לבבי מחובב על הכול, הן יהודים והן גויים. פני היהודים נהרו למראה יוסף בלאכאז' ברחוב **כקצין מכבי-אש** במדים רשמיים וחבוש כובע נחושת דו-מצחי לראשו, או בשעת שריפה – יושב על הקרון עם חביות מים וכלי-כיבוי רתום לשני סוסים-אריות הדוהרים בשאון ורעש לאורך הרחוב. מבין פני הגויים שסביבו זהרו פני היהודי יוסף בעל הזקן הרחב.

ולייבל רימאז' (לייבל קלאראר) – **אף הוא שמו העיד על מקצוע הרצענות שלו** – יהודי גברתן ועם זאת בעל לב של הטריד מעודו זבוב על הקיר, גבה-

קומה ורחב-גרם וארשת של ביטחון עצמי על פניו. היה צועד לו מתונות ברחוב כשמתוך זקנו וגבותיו נשקפות אליך שתי עיניים טובות. היה חבר ב"מזרחי" וקורא עיתון יומי.

אירע מעשה – היה זה בראשית שנות השלושים והכנסיה של ביחאוו נזקקה לתיקון גג-הפח שלה. הביאו פחחים מוארשה. היו אלה שלושה שקצים פורעים-שיכורים, ונוסף לכך גם אנטישמיים. אחרי העבודה היו משתכרים, יוצאים הרחובה וגורמים לבהלה, מכים כול יהודי שנפגש להם בדרכם. כשהיו רואים אותם מרחוק, היה הרחוב מתרוקן מיד. לא פעם קרה שהחנויות נסגרות בשעה שאלה השתוללו, ואילו המשטרה עמדה מרחוק ולא התערבה.

יום אחד יצא אחד הפחחים הרחובה והתחיל משתולל. לייבל אימאז' עמד במקרה ליד פתח ביתו, ניגש השקץ אליו ותפשו בזקנו, הרים לייבל רימאז' ידו ו"ליטף" את השקץ... הפחח התהפך והתגלגל מהגבעה עד למאפייתו של פישל האופה. פאניקה אחזה באנשי העיירה, פחד נשקף מעיני כול, וראשית כול הסתירו את לייבל. למחרתו ראו את השקץ הנחבל הולך בכיוון לביתו של לייבל רימאז' ובידו משהו עגול עטוף בניר. הוא נכנס אל הבית ושאל היכן הוא היהודי. בני המשפחה החלו מגמגמים, אמר השקץ: "יבוא איפוא, אין לו מה לפחד, עם יהודי כזה רוצה אני לשתות לחיים!..."

ומאיר'לה סטאשאק הסנדלר, היה משתכר כלוט בשמחת תורה ורוקד ברחוב. כשהיו שואלים אותו: "מאיר'לה, לשמחה זו מה עושה, הסיימת לימוד תורה?" היה משיב: "אם אחי משיא אחד מבניו כלום איני יכול לשמוח?"

ובין שאר הסנדלרים: יעקיל וטאנמאכאר, זליקל שמאטצ'אז', יידל פאפליניק, שכנה'לה לויפאר, **והחייטים:** אברהם קאפוש, יוסף האדמוני, יוסל צ'ומאס, **ועשרות בעלי-מלאכה** טחרים שהתפרנסו בזיעת אפם והסתפקו בקב חרובים – כול ענוי-עולם אלה היו לצנינים בעיני האנטישמיים הפולנים שצעקו כי היהודים הם נושכי נשך, טפילים על גופה של פולין, ומשבאה ההזדמנות לידם סייעו בידי הרוצחים הגרמנים להשמידם רק בגלל היותם יהודים...

מקור: ביאחנה – ספר זיכרון, העורך יעקב עדיני, תשכ"ט-1969, מעמוד 164 ואילך.

<https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yizkor-books/yzk-nybc313720>

הרחוב המזרחי של ככר השוק (רינאק) בזמן היריד השנתי
הבתים מצד שמאל היו הבתים הקיצוניים מצד המערב בגיטו. הרחוב שימש כמכלאה בזמן האקציות
ועפרו רווי דם מאות יהודים שנורו במקום. כמעט כל הבתים נהרסו.

היריד השנתי בצ'ורטקוב

ט.קנדל

רופאים, רוקחים וחובשים

את ד"ר חסילוב אני זוכר כאיש גבה קומה, רזה, מגולח למשעי, לבוש נקי ובקפדנות, רוק מושבע, דיבר עם לקוחותיו היהודים אידיש ובפיו היה עושה תנועות כלועס "מסטיק". יהודי טוב היה ד"ר חסילוב ומסור לקהילת קלרש, בה שימש גם רב מטעם הרשות (קזיונה רבינר). לא רדף בצע כסף והיה תמיד מוכן ללכת בבוקר הידוע של קלרש בלילות ובימי הכפור, בשלג או בגשם, בכל שעות היום והלילה היה מבקר חולה אשר אליו הוזמן.

את שכר טרחתו לא מנה אף פעם אלא מקמט היה את השטר בידו ומכניסו לתוך הכיס. לא פעם קרה שד"ר חסילוב היה משאיר מתחת לכר החולה כסף לתרופות ולפעמים גם לכלכלתו.

בימי המלחמה כשהרוסים נסוגו והורגש רפיון המשטר התחילו לעיין ולבדוק כל שטר כסף אם אין בו חור שנוצר ע"י קיפול השטר. שטר כזה לא נתקבל ע"י החנוונים, וד"ר חסילוב של ברר אף פעם את שכר טרחתו כמסופר לעיל, הבחין בפגם רק כששלח את המשרתת לקנות משהו בחנות.

אחרי המהפכה והכיבוש הרומני, כשד"ר חסילוב עבר לגור בקישיונוב נמצאו בדירתו בקלרש שני שקים מלאי שטרי כסף פגומים שנזרקו לאחר מכן לפח.

עניו היה ד"ר חסילוב ולא התלונן אף פעם אפילו ברמז על התנהגותם זו של לקוחותיו.

נזכיר את הרוקחים: דראליוק הזקן בעל הזקן הלבן ואשתו העדינה ששרתו את בני קלרש בהכנים את התרופות לפי רישום הרופאים, ולפעמים בלי רישום הרופא כי אם לפי הצהרת הלקוח.

הרוקח ישראל ברונשטין, אבי מיודענו, איליושא ברונשטין, אשר בא מטירספול, השתקע בקלרש והיה מעורה בחיים הציבוריים של העיר, מכובד ומקובל על הבריות.

מוטיס דער מאטיסקיס **עסק גם ב"רוקחות"**. הוא ואשתו שרתו בכל מיני קליפות ועשבים את חולי העיירה וגם את גויי הכפרים של הסביבה שפנו אליהם באמון רב.

שניהם היו קטני-קומה וכמעט לא נראו כשעמדו מחורי הדלפק שבחנותם. זכורני שאימי הייתה שולחת אותי לקנות אצלם "מילוטין מיט סיקוטין" (שמות של עשבים) בעד כמה קופיקות ואם אחי התינוק לא יכול להירדם הייתה אמי שולחת אותי למוטס לקנות תרופה להרגעת התינוק ותרופה לשינה. קיבלתי קצת קליפות של עשבים, שהוחזקו בצנצנות מכוסות נייר והוראות איך לבשל בהם תה, ואיזו כמות להשקות את התינוק כפי הנראה התרופות הועילו. זכורני שהתרופה לשינה שימשה קליפת פרג שהיה צריך להרתיח במים. ידוע שקליפת הפרג מכילה ברומורה המקילה על השינה.

ינקעל פעלשער – **חובש**, יהודי בעל מסורת, גבוה ורחב כתפיים, בעל זקן מכסיף וארוך, התמסר בלב ונפש למקצועו ולא חסך עמל לבוא לעזרת חולי העייר החולים.

מקור: ספר קלרש, המערכת: נח טמיר, יוסף וינוקר, יוסף אוצ'יטל, אהרון קדרון,

עמ' 289, תשכ"ו-1966

<https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yizkor-books/yzk-nybc313804>

א.חרובי דמויות – בעלי מלאכות

ליפשה המיילדת

ליפשה לא הייתה כאחת המיילדות הצעירות, הלובשות סינור לבן וחובשות מין מצנפת משונה על ראשיהם. גם היא לבשה סינור, אך לאו דווקא סינור לבן. ליפשה הייתה קצת שמנה ומסורבלת, אך מלאכתה ידעה הרבה יותר טוב ממיילדות צעירות, ועל כך לא נמצאו מערערין. היא הייתה מתפארת שיש לה מלאי גדול של פרקטיקה ואת ידיעותיה לא רכשה מספרים ואת ידיעותיה מספרים כרסניים על ספסלי בתי-ספר, כי אם תמיד הייתה מטעימה: "טובה ידיעה מתוך ניסיון מידעה שאובה מספרים".

על כושר עבודתה העידו מאות הבנים והבנות, הנכדים והנכדות שעזרה להביא לאור העולם.

בגאווה מיוחדת הייתה נוהגת לספר ולחזור ולספר שהיא זכתה להיות מוזמנת לבית הפריץ, וכך קרה הדבר:

אשת הפריץ הייתה בהיריון. הביאו אחות מילדת מאודסה. ויהי בחצי הלילה ואשת הפריץ כורעת ללדת אך מתקשה בלידתה במאוד מאוד. האחות האודסאית – מתברר – לא גילתה ידיעה מקצועית מספיקה והייתה אובדת עצות. אנשי החצר נצטוו לרתום סוסים למרכבה ובמהירות הבזק להביא את "ליפשה המיילדת" בפקודת הפריץ, וליפשה באה והצילה את היולדת ואת הבן שנולד.

לאחר מקרה זה הייתה נוהגת להגיד: "השייגץ" שעזרתי להביאו לעולם, וודאי שלא יהיה אנטישמי, כי אלמלא עזרתי, מי יודע אם היה זוכה להיוולד.

באחד הימים קרה לליפשה אסון. היא עברה דרך המגרש שעליו בנו בית-הכנסת ה"קומיסיונירסקי", נכשלה ורגלה מעדה, נפלה לאחד הבורות שחפרו ליסודות. האדמה כיסתה כמעט את כל גופה ובקושי הוציאוה מתחת למפולת כשהיא שבורה ורצוצה.

חודשים רבים הייתה מרותקת למיטה והרופאים הקלרשאים תוך התמסרות ללא גבול עשו הכול כדי להצילה, ואומנם היא התרפאה, אך נשארה פסחת.

לא מתוך רצון חס וחלילה להיות כפוית טובה לרופאים המסורים, הייתה אומרת: "אני הבראתי לא הודות לרופאים, כי אם בזכות ברכותיהם ותחינותיהם של כל מאות הילדים שעזרתי להביא להביאם לעולם הזה. הם ביקשו מריבונו של עולם והאלוקים שמע לתפילותיהם ושלח רפואה שלימה".

וגם בזאת האמינה שהבריאה הודות לחזן בית-הכנסת שבעומדו לפני ארון הקודש היה מברך: "מי שבירך את אברהם, יצחק ויעקב, את שרה, רבקה, רחל ולאה הוא יברך וירפא את האישה ליפשה בת ר' ישראל", וקהל ענה בריחמו ודחילו "אמן".

לאט לאט התאוששה ממחלתה, אולם ההליכה קשתה עליה והייתה נעזרת ונשענת על מקל. את עבודתה לא זנחה כי אהבה אהבת את העבודה הברוכה שלה.

* * * * *

ר' גרשון גריזצ'יק שעסק במלאכות הרבה

ר' גרשון גריזצ'יק היה איש גבה קומה, ממש ענק. **עבודתו הייתה ב"ראמפה"** להריק את קרונות מן הסחורות שהסוחרים המקומיים הביאו ובהטענתן בתבואה, תירס, שקי אגוזים, שקי חמניות וכן בחביות שזיפים כבושים ושזיפים מובחרים.

כל התנובה הזו, היא משדות באסרביה הדשנה והפורייה, וכל המשלוחים – פניהם לפנים רוסיה הגדולה והרחבה. **זו הייתה עבודתו הרגילה והקבועה. אך גם לסוגי עבודות אחרות התאים עצמו ואת אלו ביצע בתוך העיירה.** גג כי שקע, קיר כי התמוטט – בלי עזרתו של ר' גרשון, כמעט ואי אפשר היה לתקנם.

אשתו של ר' גרשון הייתה יולדת לו בנים מדי שנה בשנה וכשכרעה אשתו ללדת את ילדם הביעי, אץ גרשון לקרוא את ליפשה המיילדת. תוך כדי הליכה בצעדים מאוששים שואלת אותו ליפשה: ר' גרשון, עד מתי, עד מוסאע? (מתי) – עד מוסאי?! הוא שותק וחיוך על פניו.

בשבתות היה ר' גרשון אדם אחר. את פני השבת היה מקבל באיחור, אולם זריזותו וצעדיו הגדולים היו מביאות אותו לבית-הכנסת במועד הנכון. נוהג היה ככל יהודי מכובד בעמו: אחרי התפילה הוא מברך על היין, מיסב לסעודת שבת כשכל בניו דרוכים לכבוד האב. מזמר זמירות, ולא פעם קרה – "ואלוקים בטח סלח ומחל לו", - שבהיותו עייף עד מאד מעבודתו המפרכת נרדם ליד השולחן. מקדים היה לישון גם כדי שיוכל לקיים את מצוות הבורא בליל שבת ולהקדים ולומר את פרקי התהילים לשבת. ההבין או לא הבין פירוש המילים? זה לא העיקר! אחרי אמירת תהילים היה שותה כוס או שתיים של תה

ברחבות דעת ואחר כך שם צעדיו לבית-הכנסת כשאחד מבניו הקטנים נושא את הטלית, מחש שמא העירוב שבעיר ייקרע פתאום ע"י ציפור או גוי רע.

בשובו הביתה מבית-הכנסת היה מיסב על יד השולחן עם בניו הגדולים והקטנים ובין מנה למנה היו שרים זמירות שבת וכל קירות הבתים הסמוכים רעדו מרוממות קולותיהם.

* * * * *

ר' טוביה ואשתו החרוזה עוסקים במכירת מזון

את ר' טוביה נהגו לקרוא בשם ר' "טוביה לוקש" (אטריה), אשתו הייתה עוסקת בהכנת אטריות למכירה, והוא היה עוזר לה בחיתוכן. היה מכין אטריות עבות ודקות או פתיתים.

בהתחלת הקיץ בהופיע ביכורי פירות שונים הייתה אשתו עמוסת סלים ובתוכם דובדבנים למכירה ואח"כ אפרסקים, תפוחים ואגסים. היא הייתה קובעת לעצמה מקום-קבע וערימת פירות על ידה ומאזני-יד, שוקלת ומוכרת ותוך כדי כך מופיע גם ריח התירסים התבשלים ורותחים במיחם גדול. **כל זאת בימי הקיץ.**

אך בהתקרב ימי הסתיו הייתה עוסקת בפיטום אווזים. אין זו מלאכה של מה בכך! היא פותחת בקניית אפרוחים, מכניסתם ללול ומפטמת אותם בהקפדה ובעקשנות, עד שגדלו והשמינו ומכשירה את הבשר למכירה (אודערקי) ומטגנת שומן "כשר לפסח".

לשוק הקלרשאי היו מגיעים איכרים ממרחקים, גם מעבר לגבול בסארביה, (קאצאפים) עם עגלות מלאות שום "גדול ומשובח".

השפה המולדבנית לא הייתה שגורה בפיהם ולכן היא הייתה המתווכת ביניהם
ועסקה במכירת השום.

הפתגם האידי פוסק: **"הרבה מלאכות - מעט ברכות"** והיא, בכל זאת הצליחה באמצעיה לרכוש מגרש ובית קטן ברחוב העליון על יד בית מכבי-אש.

למרות התעסקותה בענפי מסחר שונים, בהתאם לארבע עונות השנה, **ידעה גם להקדיש זמנה לענייני "צדקה"**. הנה היא אצה לאסוף חלות אצל הנשים העשירות כדי לחלקן בין העניים, לקבץ תרומות עבור "הכנסת-כלה" ויש לציין שבחלוקת התרומות הייתה נוהגת סודיות גמורה.

בביתה נמצאה בקביעות קופסה של ר' מאיר בעל-נס מטבריה. פעם הגיע שד"ר (שליח דרבנן האוסף תרומות) מארץ-ישראל לקבץ את הכסף מהקופסאות, פנה גם לביתה ומסר לה לוח ועליו ציור הקבר של "התנא ר' מאיר בעל-נס". בהתלהבות קיבלה אותו ואמרה: מי יודע! אולי נזכה לעלות לארץ הקודש!

בנה היחיד היה איש אמיד והתפרסם כסוחר הגון וכבעל צדקה. מספר לא מועט של עגלות עצי הסקה היה תורם לעניים וכמו כן שקים מלאי תפוחי אדמה.

לאחר מות אימו, עשה מעשה גדול של כיבוד אם. הוא הסיע את אביו, את ר' טוביה לאודיסה, הושיב אותו באוניה לכיוון ארץ-ישראל. ור' טוביה הגיע לירושלים, ערך תפילתו שלוש פעמים ביום על יד הכותל המערבי וזכה להיקבר בהר הזיתים.

* * * * *

חייטים בגטו לודז' (ארכיון בית לוחמי הגטאות)

ר' אליק בלן-חבתן (עושה חביות) ומשרתו הקנטוניסט

(ילד שנלקח על ידי השלטונות ברוסיה של המאה ה-19, וחונך במסגרת צבאית עד שהגיע לבגרות וגויס לצבא)

ר' אליק בלן ור' אליק חבתן שני שמות הם של אדם אחד. שתי חצרות סמוכות היו לו. באחת מהן היה **בית מלאכה לחביות**, העסיק שניים או שלושה פועלים שכירים ובעונת העבודה הבוערת העסיק 4-5 פועלים. **ובחצר השנייה החזיק בית מרחץ**, שבהשגחתו היה מתנהל על הצד הטוב ביותר. מעולם לא חסרו שם מים חמים או מים קרים ועיקר דאגתו הייתה נתונה לשמירה על חדר ההזעה שיימצא במידת חום גבוהה, כדרישת האנשים, וה"בייצעמליך" (צנור ענפים בעלי עלים לשפשוף הגוף), היו מן המשובחים. הוא קיבל עזרה נאמנה מן הפועל שעבד אצלו כעוזר למתרחץ והיה שואב מים בכל יום שישי מן הבוקר ועד לשקיעת החמה.

על פי הבאר היה תקוע עמוד עץ בתורת מאזניים, אשר בצידו האחד הייתה תלויה אבן גדולה ובצד השני היה תלוי דלי, קשור בחבל. הקושי המיוחד בזמן שאיבת המים היה בהורדת הדלי הריק והכוונתו לבאר פנימה. לעומת זאת היה הדלי בהיותו מלא מים עולה לכיוון פי הבאר כמעט באופן אוטומטי. הודות למשקל האבן הכבדה התלויה מנגד. את המים היה הפועל שופך לתוך אבוס ומשם אל החביות הגדולות שעמדו בפנים בית המרחץ.

ר' אליק היה נוהג להתאונן מרה על הגשמים הרבים הגורמים לבוץ גדול ונורא בעיקר בסמטת בית המרחץ, והאנשים נמנעו מלהגיע שמה בחורף, וגורם לו הפסד רב של כסף. **אולם הנשים החסידות היו מתמידות בכל זאת לבוא לבית המרחץ כסדרן לטהר עצמן בעונתן במקווה**, ונשי קלרש תכננו דרכן

דרך הכביש למרות הפסד הזמן ומשם הלכו דרך הסמטאות וכך ניצלו מלשקוע
בבוץ ולסכן את נעליהן בתוכו.

הפועל היחידי שבבית המרחץ היה בצורתו דומה לגוי רוסי בכול. בזקנו
הצהבהב, בתספורת שערו ובלבוש "הרובאשקה" (חולצה רוסית), שלא ירדה
מעל גופו. על ראשו קסקט בעל דשים של לכה שחורה ומבריקה. שפת דיבורו
אך ורק רוסית, אולם לא החמיץ כול הזדמנות כדי להישבע שהוא יהודי מבטן
ומלידה. זהו סיפור חייו:

בהיותו ילד בן שמונה שנים הגיעו אל עיר מולדתו ה"חוטפים" וחטפו כמה ילדים
קטנים והעבירו אותם הרחק מסביבת מגוריהם למקום שלא היה שם בנמצא
אף יהודי אחד. הילדים חולקו לבתי האיכרים הגויים, ובאחד מאלה גדל. שפת
האם "אידיש" שכח במהרה, והשפה האחת השגורה בפיו היא רוסית. כל עברו
היהודי שכח לגמרי וזכר רק ששמו היהודי היה "מוישע" (משה). הגיע לקלרש
באורח בלתי ידוע לשום איש והשיג עבודתו בבית המרחץ. מדי פעם היה פונה
לרב המקום בבקשות ובתחנונים, כי לכשימות יקברו אותו בבית הקברו היהודי,
ובדברו היה מתרגש וקורא בהתלהבות שאינו ערל.

* * * * *

חבתן יהודי בעבודתו,

פודוליה, אוקראינה,
1860-1890,

צילם מיכאל גריים,
אוקראינה.

ארכיון בית התפוצות.

ר' לייזר קומפוטניק עגלון הביוב

קומפוטניק – "מכין ריבות" כביכול נהיה כינויו של עגלון הביוב... הוא היה גר ברחוב "ארגנטינה". לא ידעו על שום מה קוראים לרחוב "ארגנטינה". הרחוב נמצא בקצה המזרחי של העיירה, אחרי ה"ווגאזל" (תחנת הרכבת) וייתכן שבגלל ריחוק המקום ממרכז העיירה, כינוה בשם ארץ רחוקה. זכורני שליציני הדור היו אומרים, כי משם מ"ארגנטינה" זורחת לנו השמש כול בוקר.

לר' לייזר הייתה עגלה רתומה לסוס גדול ורזה. החבית שעל העגלה פתוחה וחסרת מכסה. עוזר לעגלון היה צועני. במשך הימים היה תר אחרי עבודה, מסתובב בכול רחובות העיר וסמטאותיה, מקווה להזמנות ובין היתר היה נכנס לתוך החצרות לראות ו"להריח" בעצמו אם יש סיכוי לעבודה.

מאוחר בלילה היה רותם את סוסו המפורסם (כ"סוסה" – ה"קליאטשה" בסיפורו של מנדלי מוכר ספרים) לעגלתו ולוקח עמו את הפועל הצועני, ועד הבוקר היו מסיימים את עבודתם בכי טוב.

ובהימצא פתרון סניטרי כזה, לא נזקקו תושבי עיירתנו לא לבור שופכין ולא לדרכי ביוב אחרים.

למרות הדרגה הנמוכה ביותר של סוג פרנסתו היה הוא אב לבנים טובים, שיד המקרה קבעה שמרחוב "ארגנטינה" יהגרו למדינת ארגנטינה.

מקור: ספר קלרש, המערכת: נח טמיר, יוסף וינוקר, יוסף אוצ'יטל, אהרון קדרון,

מעמוד 301 ואילך, תשכ"ו-1966

<https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yizkor-books/yzk-nybc313804>

חיים חן – יחזקאל וילד

אנשי עמל ומלאכה

ידועים הפסוקים הרבים בספרות בשבח המלאכה ועושיה, וכן ידוע הפתגם בפי העם: "מלאכה – מלוכה". גם בבית-הכנסת של "חברת פועלים" היה מצויר על הקיר באותיות מאירות עיניים: "אהב את המלאכה ושנא את הרבנות". אלא יש רישומים מחיי העם מימי קדם במשל בן סירא (ל"ח, ל"א ל"ב) שהיו מסתייגים קצת מבעלי מלאכה בציבור, אומנם הוא אומר: "ואיש במלאכתו יחכם, בלעדיהם לא תשב עיר ולא יהיו גרים ולא ילכו משם..." אך הוא מסתייג מיד: "לעצת עם לא ידרשו ובקהל עם לא יתרוממו..."

מכול מקום, הסתייגות זו לא הייתה נהוגה כלפי אנשי עמל שבעירנו, הם היו מעורים בחיי הציבור ותפסו עמדות מכובדות בחיי הקהילה. רבים פנו לעצתם ולעזרתם ואפילו היו מהם שישבו לכיסא משפט, בעלי מלאכה שלנו. הודות למרצם ולחריצותם רכשו להם עמדה ציבורית-תרבותית ושימשו במשך תקופה די ארוכה עמודי התווך של הציבוריות הגורליצאית.

התפתחות מעמד בעלי אומנות בעירנו יהודית טיפוסית הייתה, שכן מעמד זה נוצר מתוך הצורך בחיים יהודיים נבדלים. אחרי הסוחר היהודי בא בעל האומנות היהודי, הואיל והיהודי נבדל באורח חייו מגויי הארצות – במיוחד בדיני כשרות, אינו אוכל מפתם ואינו שותה מחלבם, ממילא יצא **שהאופים והחלבנים** היו מן הראשונים בציבור היהודי ואחריהם באו **הקצבים, החייטים והכובענים** מחמת איסור שעטנז.

כמובן, מלאכה גוררת אחריה את חברתה, וכך נוצרה חברת אנשים עמלים החיים מיגיע כפם. בעיקר **התפתחו מקצועות התלויים בתנאי המקום**. והואיל ובסביבתנו התרחבה **תעשיית הנפט**, היו בעירנו דוודים ויוצקי נחושת ופליז. ולאחר השריפה הגדולה **נוצרה משפחת הפחחים** הענפה ויתר **מקצועות הבניין**.

נשתדל להעביר כאן את אנשי האומניות השונות בעירנו, עד כמה שיד זיכרוננו מגעת.

אופים

אחד האופים הוותיקים ביותר היה "ר' אביש'ל בעקער". את מאפייתו ירש חתנו, ר' חיים גרבר, יהודי תלמיד חכם, "בעל קורא" ב"בית המדרש בני אמונה", היו מספרים, שבימי עלומיו, בבואו לגורליץ, היה בשבתות מדבר רק בלשון-הקודש, וממנו נשתלשלה המימרה: "קוגעלע קטן טוב מאד".

שני לו היה ר' יעקל בעקער (ארנרייך), בזמננו (1900-1910) עוד חיה אשתו, "לאה די בעקריין", שניהלה את המאפיה, בעזרת בנה ר' משה'לה, שהיה קורא בתורה ברגש ומדקדק בכול הגה. לאה הייתה מספקת לחם גם לבית הסוהר המקומי, ועל כן הייתה שתדלנית בעת צרה ומצוקה למען האסיר היהודי. עוד בן היה לה, אליעזר ארנרייך, שעזב לפני 50 שנה את גורליץ, השתקע בברלין והיה מזכיר הקהילה בברלין ומראשי התנועה של היהדות הליבראלית. ושני חתנים היו לה: הראשון – ר' מלך גולדברג, **שען וצורף**, יהודי מכובד, טיפוס אידיאלי של סוחר ובעל מלאכה. היה סגן יו"ר של הצך הכללי ומן

הבוחנים ב"פשמיסלובקה", השני – ר' יוסף ווינשטיין שגר בווינה, בנו אברהם אהרון, היה חברנו לחדר. נשאר בן אחד היושב אתנו בארץ. מן הוותיקים היה עוד ר' משה ברגמן בזוודז'ה. שני בניו ירשו מלאכתו: האחד ר' בערל, יהודי פיסח ורב פעלים, שהעלה מאפייתו לדרגת מאפייה מודרנית עם מכונות לישה, והשני, ר' יוסף, שעסק במלאכת אביו והתמחה ביחוד באפיית כעכים.

נוסף למלאכה זו עסק גם **בעסקי נפט**. בנו בארץ הוא ידידנו ד"ר אברהם משה ברגמן ורעייתו פפקה לבית קורז'ניק. בן שלישי היגר לארה"ב. לר' משה היה אח בשם נתנאל, אופה אף הוא ומשום מה קראו לו "פרעזעס". בנו ישראל היה אופה כעכים. אחיו של ישראל שעסק בסנדלרות, היגר להונגריה.

משפחת "הציביונקעס", כך נקראה על שם אם המשפחה צביה קאלב. בימינו כבר לא הייתה בחיים ושלו בנותיה ניהלו את המאפיה. הבכירה, חיה, נישאה לר' מנשה פרויווירט, והוא שירש את הזכות למכור בבית המדרש הישן לאחר תפילת שחרית בימות החול עוגות גבינה ויי"ש "לחיים", ובערב יום כיפור היה מחלק "תיקון" לבעלי בתים, ולנערים "לעקער", חנם אין כסף על חשבון הקהילה.

ר' מנשה היה גם בעל תפילה לעת מצוא, וחזקה הייתה בידו למנחה בשבתות בביהמ"ד (בבית המדרש) החדש.

בנעימה מיוחדת היה אומר ו"אני תפילתי" בכיסופים של שעת רעוע דרעווין. הבת השניה, שבעלה היה תמיד במרחקים, גידלה שני נערים הידועים כעת בשם הורניק וחיים באמריקה – בחורים עסקנים בתנועה הציונית בשעתם. הבת השלישית הייתה אשתו של ר' שמעון שלוסברג, הוא אחי של "חינ די גבאי'טע".

"לאה די פאפצאצקע", אף היא מהדור שקדם לנו, אך השם "פאפצאק" נשאר דבוק גם לחתנה ר' נתן אייבערהייט. היה לו בן יחיד, דוד, שקראו לו דווקא "דאויד". חבש מגבעת נוקשה, "דנדי", דבר שלא מן המצוי בזמנו וגם לבש בגדי "דייטש". מה ידע ומה למד איני יודע, אבל זאת ידעתי שהיה מחזיק עצמו "אינטלגנט".

מספרים עליו, שהרב ברוך האלברשטאם זצ"ל שאלו פעם, מה הוא עושה, מהו לומד? ענה בתוך השאר: "אסטרונומיה". שאל אותו הרב, מה זה? ענה לו: זוהי תורת הפלאנטים והקומטים וכול צבא שמים ממעל, שאלו שוב: "צו וואס דאפסטו דאס וייסן?" (לשם מה לך לדעת זאת?), ענהו: רבי, בימינו חייב כול אדם מודרני לדעת הכול, אם כן שאלו הרב, למה אינך לומד על האדמה ועל אוצרותיה? ענהו דאויד: מה יש כאן לדעת? מיד ביטלו הרב: כול זמן שאין אדם יודע על מה הוא עומד, מהו יסודו, מה מוצקת הקרקע מתחת לרגליו, אסור לו לרחף בשחקים ולחפש בשמים דברים שאין לו כול צורך בהם וגם אינו מבין בהם...

ר' איצה וואלף טלר. בזכרוננו – יהודי גבה-קומה וצנום, בעל שיבה ובעל קול דק, וגבות עבותות לו מעל לעיניו, חתנו, ר' יונה הלברשטאט – אביו של חברנו בר יונה החי בגבע – ניהל כבר את המאפיה. חתן שני היה לר' איצה וואלף – ר' זלמן צ'שנובר, שהיו לו בנים תלמידי חכמים.

לאחר שירש ר' יונה את המאפיה קרה לו מקרה בלתי טהור. מצאו כפיס עץ בכיכר לחם אפוי משלו ותבעו אותו למשפט. בעריכת דינו בבית המשפט הזמינו את הרופא העירוני ד"ר פרילינג בתורת מומחה. שאל השופט לחוות דעתו של הרופא לגודל הסכנה בענין כגון זה. ענה ד"ר פרילינג לשופט, יהודי אף הוא:

אומנם נכון הדבר, הסכנה גדולה ודבר כזה אסור שיקרה, אבל כבוד השופט, מה חשבת למצוא בכיכר לחם של יונה בעקער? רענדלער? (אדומי זהב?) אין לו כאלה. אלמלי היו לו – לא היה אופה לחם...

ר' יונה ואישתו הלכו לעולמם בסמוך זה אחר זה, בימי מלחמת העולם הראשונה והשאירו אחריהם יתומים רבים. הבכור, ברוך, היה עליו לעמוד לשירות בצבא והתחבא.

פעם הוציאוהו הז'נדרמים מבית המדרש בשעת התפילה ועמדו לשלוח אותו לצאנז לקסרקטין. לאחר השתדלותם של יהודי העיר, שוחרר, והממשלה האוסטרית ניהלה המלחמה בלעדיו. ולא בשל כך הפסידה בה... לר' יונה היה אח בקנדה שהתיישב עתה בקרית צאנז שע"י נתניה.

ר' יעקל אייבערהייט, אולי אחיו של ר' נתן אייברהייט, ניהל זמן קצר מאפייה בביתו של ר' נחמיה בידער.

ר' שמואל בראון, בא לגורליץ מסביבות טרנוב. בנות רבות היו לו, אחד החתנים יושב אתנו בארץ. וגם בן לו בארץ – מרדכי דויד שמו.

ר' שמחה'לה בעקער. בזמננו כבר היה זקן מופלג, והמאפיה ניהל בנו ר' אייזיק. היו לו הרבה בנים ובנות. יוסף הבכור היה בחור בעל הופעה נאה ומעורב בחברת הבחורים בימים ההם. בנו השני, נתן, היה בגילי בערך, ומה היה עליו – איני יודע. הצעיר, עבר כול שבעת מדורי גיהנום של המלחמה והגיע ארצה, אך לא הסתדר כאן והגיע לאמריקה. היה בין הראשונים שנענה להשתתף בהוצאת הספר.

אשתו של נתן שווארץ אפתה מיני מאפה מתוקים "צ'אסטקעס" בסוף ימי מלחמת העולם הראשונה – דבר חדש בעיר, לאכול עוגות בכול ימות השבוע, בבחינת חידוש היה. "לעקער" היו אוכלים בחתונות. עוגות סתם לא ידעו, חוץ מעוגות חמאה, שהייתה כול אם אופה לילדים בערב שבת, ועוגות ביצים (אייערקילעך) שהייתה אופה לבעלה לקידוש שחרית של שבת. ועל כן, חידוש היה במעשה של הגברת שווארץ, עד שנשתרש בעיר.

קצבים

ר' יהושע ברודר, בעל מידות טובות, נהרג מכדור בימי המלחמה הראשונה בדרכו להביא מנת בשר אל ר' נפתלי דיין.

ר' דוד הערש שפעלינג, היגר אחרי מלחמת העולם הראשונה לגרמניה, עלה לארץ ונפטר בה.

הערשל ארנרייך, היה גר בכפר סטריז'ובקה, בן אחד נשאר ממשפחה זו שיושב בטבעון. לערנער, לא נשר זכר מכול המשפחה. ר' משה ווילד, נשאר הבנים באמריקה.

חלבנים

ר' ישראל הולצר, ר' מנחם הולצר – שניהם בזוודז'ה. ר' שמואל הולצר, ר' ישעיהו הולצר. אלי נבנצל, בניה מסוקול.
ר' שלום מאנדל, גבאי ב"חברת תהילים". שפריצעס, יעקב אשר'ס, ראשקע ובנותיה.

אגודות חייטין

יסוד אגודות חייטין בעיירות ישראל קשור בתולדות וועד ארבע הארצות בשעתו ובחרם שהטיל על הפקעת שערים, או פריצת גדר. ומעשה שהיה כך היה: קשה הייתה מלחמת קיומו של בעל מלאכה בכול הזמנים, וביחוד משגבר כוחן של האגודות המקצועיות הנוצריות, שדחקו רגליהם של האומנים היהודים בכלל ושל החייטים, בפרט, בכול אמצעי קיפוח ולחץ.

ולא עוד אלא מפני דרכי שלום נאלץ ועד ארבע הארצות להטיל קנסות ועונשים על חייטים יהודים שלא ישיגו גבולם של החייטים הגויים. והנה קרה באחת הקהילות שחייטים יהודים לא יכלו לעמוד בתנאים הקשים שכבלו ידיהם, פרצו גדר והפירו התחייבויות שהקהילה הטילה עליהם. לעונש על כך הטילו עליהם חרם.

מהיותם יהודים כשרים, לא החמירו איתם, לא קיפחו את פרנסתם ומותר היה להתחבר איתם, אך לא להתפלל איתם יחד, משום כך נוצרה אגודת החייטין שייחדה לעצמה מנין לתפילה לחבריה. עוד זכור לי מניין החייטין בעירנו, בביתו של ר' ישעיהו אונטרברגר.

מן החייטים לסוגיהם זכורים לי אומנים אלו למלבושים יהודיים טיפוסיים, שהשגיו על כשרות האריגים והחוטים של להכשיל בבגד שעטנז.

ר' לייבעלה קוטניק, יהודי נמוך קומה ומשקפים מורכבים על קצה חוטמו, שהיה מאנפף בדיבורו, מומחה גדול לא היה, שכן כול מלבוש שהיה תופר יצא בחטוטר, אף לא הצטיין בזריזות יתרה. אם היו מזמינים אצלו מלבוש לפסח היו מקבלים אותו לסוכות.

ר' מיילעך'ל, בן העיר היה, ממשפחת חסידים. עבודתו הייתה מושלמת יותר, אף היה תופר בגדים "מודרניים למחצה" (האלב דייטש).

ר' שלמה חסיד, היה נוסע לרביים. הוא היה תופר קאפטאנים וחלטים לשבת ומועד ואם מי שהוא בא להזמין אצלו בגדי חול לא היה מקבל את ההזמנה, ולא עוד היה מטיף מוסר למזמין על השחיתות ועל עזיבת דרכי אבות.

לעומת החייטים המעטים שעבדו בשביל לקוחות מזמינים, מרובים היו העובדים בענף הקונפקציה המפותחת ביותר, היו מהם שסחרו למרחקים – קראקוב, טרנוב, פראג ווינה. המובהקים שבאלו היו: ר' מנקע קוך, חתנו של ר' משה בערגמן. ברבות הימים עזב את גורליץ ועבר לטרנוב ושם נעשה אחד הגדולים במקצוע זה.

ר' שבתי אונגר, הוא ובניו עסקו במלאכה זו. אחד מבניו ר' זלמן יושב כיום ברחובות.

ר' חיים בוקסבאום, בנו של ר' מרדכי בוקסבאום, עסקן היה ומעורב בחברה ובחיים הציבוריים. ידוע בפקחותו ובבדיחותיו המשכילות. חיים וולנר, חתנו של פיסטר. יוקל לאנג, הרבה בנים היו לו, מקצתם ציונים ומקצתם אידישיסטים אנטי-ציונים.

חייטים מודרניים היו: ר' חיים ליפטשר, שלט היה קבוע על פתחו שהוא תופר בגדים לציוילים, לחיילים ולסטודנטים.

ר' יצחק בירן בזוודז'ה, תפר בגדים לגברים ולגברות.

ר' יעקל ליכטענבערג, חייט מעולה, בעל השכלה, אף ידע לשיר. ציוני מימי שחרותו ושגורים היו על פיו השירים "על אם הדרך", "משאת נפשי" ו"טרויקע". אהב להתלוצץ ולבדח את שומעיו. עבד רק כמה שעות קבועות ביום, שלא להיות משועבד לעבודה כול היום. "כמו רופא" - היה אומר.

ר' שלמה קליין היה חייט לגברים ולגברות. בנו בכורו, דוד היה קצין בצבא האוסטרי. אחד מבניו - ד"ר יצחק קליין, רופא שיניים כיום בכפר יהושע.

ר' טוביה גץ, היה פעם באמריקה ושם התמחה בתפירה לגברות בלבד. אם כי לא בוש במלאכתו היה מספר על עצמו: אבא אמר לי: "אז דו וועסט נישט זיין קיין לייט וועל איך דיר מאכן פאר א שניידער" (אם לא תהא בן אדם, אעשה אותך לחייט). בין איך טאקי נישט קיין לייט - בין איך א שניידער" (ובכן, אין אני בן אדם - חייט אני).

כובענים

הבדיחה העממית הידועה - לשם מה ראש לגוי? שיוכל יהודי למכור לו כובע - הייתה מטבע מהלכת גם בעירנו, אלא שהכובענים שלנו שירתו לא רק את הגויים אלא גם את היהודים במגבעות של סאמט שחבשו יהודי גליציה (סאמעטענע-קאפעלושען), שהיו מיוחדות בצורתן, והייתה התחרות בין שני בתי חרושת שבצ'כיה, היקל ופשל, ושניהם בעיר אחת: נוטיטשאן. המחיר היה קבוע - 5 כתרם למגבעת, ואם רצה מי שהוא במגבעת חדשה לפסח, יכול היה לחסוך סכום זה בשיעורין אצל אחד הכובענים במשך ימי החורף, וקיבל לפסח "קאפעלוש" חדש.

הספק העיקרי לאלה היה ר' לייביש זיסוויין (דער רויטער לייביש), שהיה חשור בנים ועיסוקו מחוץ למסחרו - חברת קדישא וחברה תהלים.

מתחרה היה לו היה ר' משה שפיץ, אך עיקר מסחרו כובעים לגויים. והיה עוד ר' משה רייך. ר' משה קרישער, חתנו של ר' שמחה עקיבא פעלדמעסער, בעל חוש הומור גם במסחרו, ולא היה במה לקנא בגוי, כשבא למדוד לו כובע ביום השוק, אגב לחיצת ראשו.

סנדלרים

אחד הוותיקים שבסנדלרים היה ר' יוסף הלאאובר, או בכינויו "יוסל וואיט", יהודי בעל הדרת פנים.

ר' יוסף דוד בלוי, בתחילתו סנדלר פשוט, אחרי כן נעשה חרושתן קטן והעסיק "תפר" משלו – הניג שבא מפולין הקונגרסאית והיה מראשי המארגנים של "פועלי ציון בעיר, משום כך הייתה סדנתו של בלוי מפגש לפועלים בעיר.

ר' מנלה אפטרגוט, חתנו של ר' שמחה רוט, בא מצאנז, יהודי גבה קומה, כמעט ענק, ונעים הליכות. חריף ושנון בבדיחותיו העממיות.

ישעיה הרש ברגמאן, בנו של נתנאל ברגמאן האופה, הרבה שנים ישב בהונגריה, וכשחזר לגורליץ נתכנה בשם "דער אונגארישער שוסטער", ואומנם נשאר בו הרבה מהמיוחד ליהודי הונגריה: תמימות, ישרות-לב, דייקנות. לעומת המעלות האלה חסר היה שנינותם של יהודי גליציה, היו לו הרבה בנים ובנות, חמישה מבניו בארץ, וגם בת אחת.

פיפסבערג, סנדלר שעבד רק לפי מידה, וחנות לו בביטשער גאס, התהדר בלבוש, זקנו עשוי תמיד ובשבתות חבש "דנדי" לראשו ואחרי הצהריים טייל שלוב זרוע עם אשתו לסוקול.

ר' דוד זלקלה'ס, גבה קומה שלא מן המצוי, בעל זקן אדום. עני, מטופל בילדים הרבה ועבודתו במקצועו לא סיפקה לו פרנסה. נאלץ להיזקק לחסדי נדיבים ולאמירת קדיש לנפטרים בשכר. הילדים בבית המדרש היו תמיד מרגיזים אותו, אבל מוחזק היה כידען גדול ב"לוח" ובחשבון תאריכים לפי הלוח העברי והכללי. בימינו, עניינים אלה מדע הם וספרים רבים נכתבו עליהם. אך אז לפלא היה, שידע לחשב ולקבוע ימי הולדת מלפני שנים וכן לקבוע "ירצייטן" לשנים רבות.

בעלי כיכרות ועגלונים

האלמנה שפרינצע-שאכנעס, ושם משפחתה פנדלינג, ניהלה יחד עם בניה חברה שיתופית לספק שירותי נסיעה. והואיל ובלי שם כינוי אי אפשר בעיירה, נתכבדו גם הם בכינוי "סמונד" (עשן). האם ניהלה את בקואופרטיב ביד חזקה והבנים ברל ויעקל היו "מנהיגי הדור", מסיעים נוסעים בכיכרותיהם לעבר הגבול, לבתי מרחצאות בברדיוב, לוויסובה, לופנה עד לקריניצה, וכן היה להם שירות קבוע לרכבת. היו להם לקוחות קבועים, ולא העיז איש לקחת מהם אחד, ואוי לו למי שבגד בהם, או למי שנסה להשיג גבולם – "מי שברך" אחד של האם היה מטיל אימה ופחד שלא להיכוות מגחלתה. הבת יהודית, שימשה מנהלת חשבונות וגזברית בעסק. הבכור יעקל נהרג בעת המלחמה הראשונה בפצצה שנפלה בביתו של ר' יצחק אובסטפעלד.

ר' משה הולנדר, על שם זקנו האדום היו קוראים לו "בורק" (סלק). עגלון חרוץ היה בששת ימי המעשה ו"אומר תהילים" שקדן בשבתות. בראשית ימי המלחמה הראשונה גויס יחד עם אזרחים יהודים אחרים להיות לז'נדרם בעיר. ומאחר שלא הקפיד בסריקת סבך זקנו האדום יצא צוו מטעם הצבא שעל חיילים יהודים לעשות זקנם.

ר' יענקל ברלינר, יהודי שהיה פעמיים באמריקה ומשם הביא הילוכו בימי חול כטרזן ובשבתות – כלורד. מתהדר היה בלבשו וגאה על בקיאותו בדרכי אמריקה ועל כולם – על חתנו יעב קליינר בעל המספרה המודרנית בעיר. אשתו ביילה "די הייווען" (המילדת), אישה פקחית הייתה ורוב ילדי ישראל בעירנו נולדו על ברכיה.

מיילדת שנייה בעיר – רייזל-מאלעס, שהייתה גם בעלת מספרה.

האחים ר' מרדכי ור' הניך ווימישנר, עבדקנים וגברתנים מושכים ברצועות ברמה, בימי חול ומן הראשונים לאמירת תהילים בשבתות.

ר' דוד הירשפעלד הוא ובנו לייביש עסקו בהסעות פקידים ופריצים ומשום כך הייתה להם דריסת-רגל במוסדות הממשלה והעיריה. ר' דוד ייצג את כול בני אומנותו בפני המוסדות הממשלתיים. אשתו אידעס עסקה בעשיית סבון בשיעור מצומצם. היה להם בן בכור באמריקה ואליו נסע בנם עקיבא.

ר' פנחס פנציק (פיניע פענציק), היה נוהג בעגלה רתומה לשני סוסים אבירים. הוא היה אוסף את קבלות המשלוחים אצל הסיטונאים ומביא סחורותיהם למחסנים. ר' פנחס היה גבאי ב"חברת פועלים" וגם "בעל קורא". ר' פנחס זה היה אחד הקורבנות הראשונים של הנאצים בעירנו. באחת השבתות יצא ושטריימעל בראשו וירו בו. בנו זאב-אריה (וואלף לייב) יושב בארץ, עובד רכבת ברחובות.

ר' חיי אטרמאן, יהודי נמוך קומה שבא מבוכניה לגורליץ, נעים הליכות ומדבר "דייטש". אצלו המחירים היו קבועים ולא עמדו על המקח איתו. התפאר בסוסיו שהם מחונכים "ברוח הזמן" ואינם נבהלים בפני אוטומובילים שהיו חידוש בימים ההם. מת בראשית ימי המלחמה הראשונה, בנו האחד היגר לאמריקה ומשם בא והתיישב בפרדס-חנה.

הערש מוזס, כהן רגזן. לפני מלחמת העולם הראשונה הסיע סחורות בעגלה בעלת סוס אחד. אחרי המלחמה התעשר ונעשה "שפודיטר" (קבלן להובלת משאות), בניו עסקו במסחר, בנו חיים מוזס באמריקה, שתיים מבנותיו ובן אחד בארץ.

יוסל ווכטל, חתנו של ר' משה יעקעלעס, גבאי ב"חברת תהילים" ובימות הקיץ היה **סוחט פטלים לסירופ**. בסוף ימיו שימש שמש בקלייזל. בנו האחד של יוסל הבונדאי היחידי בעיר והיה מלמד אותנו שירים מהפכניים באידיש. משום מה נתכנה בתואר "דוקטור" – ד"ר וואכטל. אחיו קלמן, פועל אצל הבורסקאים. היה חבר בפועלי ציון.

לייבעלע מזיק, כך נקרא משום שגרם במלאכתו הרבה נזקים לעצמו ולאחרים. אצלו הסוסה השתוללה, העגלה התהפכה, הסחורה נשחתה, ואף על פי כן היו לו לקוחות קבועים, ואפילו יכול היה למוסרם לחתנו משה-מזיק כנדוניה. חתנו לעומתו, בן חילל היה והצליח במעשיו.

האחרון בבעלי הכיכרות – משה מאיר אפל, חתנה של רשקה החלבנית, שהייתה מבשלת בחתונות. משה מאיר זה היה מטופל ב"נסים" כמו "אברהמ'לה מלמד" בשיר העממי הידוע. סוסתו הייתה צולעת על פי רוב. גלגלי

עגלתו טעונים תיקון תמיד, הריפוד מרופט וקרוע. כול ימיו שלשלת ארוכה של הליכה מדחי אל דחי, ועם כול אלה – היה שמח בחלקו והירבה לספר בדיחות של עגלונים.

סבלים

העיר גדלה, המסחר התרחב והתפשט, והיה צורך בהעברת סחורות, משאות וכול מיני מיטלטלין ממקום למקום בחלקי העיר השונים. תפקיד זה נטלו על עצמם יהודים תמימים, מוצקי גו ואמיצי שרירים ששירתו את הקהל באמונה. ר' פרץ טרעגער היה זקן הסבלים בעיר בשעתו, יהודי שקט היה בהליכותיו, ובתפילתו ובאמירת תהילים שלו היה מביע כול נפשו. לא השתמש מעולם בעגלה אלא נשא משאו על שכמו בחפץ לב כממלא תפקיד חשוב בחיים.

ר' בערל פאכער, יהודי גבה קומה, חסון, זקנו יורד לו על פי מדותיו. בזמני כבר היה ישיש מופלג. התפלל בשבתות ב"חברת פועלים", ואחרי הצוהרים נמנה עם אומרי תהילים. הוא לא נשא משאו על גבו אלא הוליכו על גבי עגלה, כשחלה וכרתו לו רגל, דאגו לו של יצטרך לחזר על הפתחים ו"חברת פועלים" הקציבה לו קיצה קבועה למחייתו.

בנו, יחיאל פאכר, יהודי גברתן היה, מגולח למשעי, הוא עלה במדרגה והיה עגלון בעל שני סוסים. בשעת הצורך, כשהיה מרים יד על גוי היה הלה זקוק לרחמים. בפרוץ המלחמה הראשונה גוייס לצבא ולא חזר עוד הביתה.

ר' יעקב ווייס (יעקב טרעגער) התגדר במקצועו ושמר על רמת שכר גבוהה. משקבע שכרו מראש לא וויתר על פרוטה אחת. "עלי לשמור על מוצא פי" היה אומר. בנים רבים היו לו, כולם סבלים: איכל, בעל זרועות קצרות, אך בעל עוח יוצא מן הכלל. העסקן שבהם -מנדל. כול הבנים יסדו אחרי מלחמת העולם

הראשונה כעין קופראטיב. היו שוכרים עגלות וסוסים אצל גויים והיו מחלקים עבודה ביניהם אצל הסוחרים. הקופראטיב "יאקובלעך" – "שם דבר היה, שכן נתנו שירות טוב למועד וכהלכה.

ר' בנימין ווירניק (יאמעלה טרעגער), יהודי גוף וצנום, התעסק הרבה בפוליטיקה, ידוע היה בהומור שלו ובבדיחות שהיה מספר. בליל הסדרים היו עומדים אצלו מאחורי חלונותיו לשמוע אותו כשהוא עורך הסדר בהרחבת הדעת. את בניו ובנותיו לימד מקצועות שונים. בת אחת לו באמריקה.

ר'פבל הלאויבער (פאוועל טרעגער), עובד חרוץ כול ימות השבוע, בסובלו על שכמו, ובשבתות התהדרר בשטריימעל ובז'ופיצה ושימש גבאי ועושה "מי שברך" בחברת חייטין. בנו נעשה סנדלר, למד בגרמניה ומאז דיבר גרמנית. בנו זה נפטר לפני שנתיים.

ר' משה בס, סבל לעת מצוא. לפי שמו היה דווקא מנגן על "בס", וכן היה "סארוור" (דייל) מגיש לשולחן בחתונות, ומאחר שכול המקצועות יחד לא סיפקו לו פרנסה די צרכו, היה גם סבל. בנו כבר היה בעל הכרה מעמדית וממיסדי פועלי ציון.

בנאים ונגרים

בזמננו לא היו כבר בנאים יהודים, עסקים בבנין בידיהם ממש, אלא אחד ויחיד ר' מנדל מארער. זקן זה היו פוגשים עוד כשכף הסיידים בידו וחבל האנך משתלשל לו מיסו. בנו, יעטשע קפנר, עסק עוד בבניה בימינו אבל רק כקבלן, ולאחר שקיבל זיכיון לביתמרזח טיפל רק בבנינים גדולים. ר' יעטשע, כאינטליגענט, דיבר "דייטשמעריש" (אשכנזית).

קבלן בנייה שני היה ר' שמואל ליפטשער, ממתפללי בית המדרש "בני אמונה". בעל זקן אדום ומקטרת תמיד בפיו. היה מיטיב לספר סיפורים ומשלים עוקצניים, שקלעו תמיד למטרה. פולנית לא ידע לדבר כהלכה, ומענין היה לשמוע כיצד הוא נותן הוראות לעובדיו בשפה זו.

קבלן שלישי היה עקיבא בלומנקראנץ. הוא היה כבר "דייטש" גמור, ומימרה הייתה בפיו: "רגע אחד רעש" (רעידת אדמה) היה מספק לו ולכמותו עבודה לשנים רבות.

קרוב למלחמת העולם הראשונה השתקע בגורליץ קבלן לבניה בשם אליש ווינשטוק. היה גר בניימאנובקה וכול עושרו – בנות רבות וכולן יפות.

נגרים יהודים לא היו בגורליץ. בזמן המלחמה הראשונה או עוד לפני כן, בא נגר אחד לגור בעיר בשם ר' דוב טקאץ'. בנו, יוסף, יוש איתנו בארץ בקיבוץ גת.

החרש והמסגר

מסגרים יהודים לא היו בעיר, ואם כי תעשיית הנפט דרשה בעלי מקצוע מיוחדים, כבר התבססו במסגרות נכרים בשלב גבוה. אבל היו יהודים מחשלי-דוודים (קעסעל שמידן), האחים וועגנער, וגם יוצקי נחושת, כגון ר' יוסל איהורן, שהקים בית מלאכה מודרני וביתו היה הראשון בעיר שהואר באור החשמל. פועלים יהודים בעלי מקצוע היו מוצאים מקום עבודה מסודר אצלו, כגון: גולאק, שמרל זילבר ונתן שוורץ. זה האחרון נעשה עצמאי בתקופה שבין שתי המלחמות ועשה חיל במלאכתו.

זגים

ראשון לזגים היה ר' שמחה רוט, בעל בית מכובד בבית המדרש "בני אמונה". בנות רבות היו לו, ומשום כך הסתעפה משפחתו בשידוכים עם כול השדרות בעיר. בן אחד, בעריש, היה פעיל בפועלי ציון. עלה ארצה ולא הסתדר כאן, חזר לגולה ונספה בשואה. מנכדיו בארץ חברינו יצחק ודוב ארנרייך ופפקה ברגמן.

שני לו – ר' הרשל הולנדר וכינויו "קושוק", היו לו בנים רבים שעסקו בכול ענפי המסחר. בן אחד, יוסף, היה לבחור חסידי ולמד בבית המדרש.

ב"בדל געסל" גר ר' אייזיק קולבר, או אייזיק גלעזער, יהודי גבוה בעל קול עמוק, מאומרי תהילים בשבתות.

פחחים

האגדה מספרת, כי בעיר הרוסית הקדושה קיוב, לא כיסו גגות הכנסיות בשבתות, משום שהעוסקים במלאכה זו יהודים היו, כגון זה אפשר לומר גם על גורליץ – מקצוע הפחחות בידי יהודים היה.

זקן הפחחים היה ר' שלמה בלעכער ושם משפחתו בלך, אם כי נכדו, ד"ר בלך, סובר, כי שם זה בא להם מאחר שאחד מאבות המשפחה עסקו בהלבנת אריגים "בלייכען". בגורליץ היה גם פרוור בשם בליך, שם עסקו במלאכה זו. שני בניו של ר' שלמה, ר' מרדכי הבכור, ואחיו יואל עסקו במלאכת אביהם, ולא עוד אלא גם חתנו. ר' שמואל כ"ץ פחח היה.

איש רב פעלים היה ר' מרדכי, פעלתנותו ירש בנו יחידו שנשאר בחיים ויושב איתנו בארץ.

ידידנו ד"ר יעקב בלך, בנו של ר' יואל ליאופולד, רופא שיניים. בתו, טונקה, נשואה לבן דודה יעקב כ"ץ, נגר בחולון.

ר' יחזקאל ליכטנבערג אף הוא היה בעל בעמיו. בניו – מנשה, ברל ושמואל וגם חתנו, אייזיק רוזנברג – הלכו בדרכיו ועסקו במלאכת אביהם. ר' יחזקאל היה נציג היהודים במאגיסטראט ועיקר עיסוקו היה שם – בנייה, חינוך מקצועי לנוער עובד וענייני "פשמיסלובקה". ר' יחזקאל היה שש לעשות טובה וחסד ומוכן תמיד לעזור לזולת. מנשה, הבכור מבניו, היה ממייסדי פועלי ציון. מבניו יושבים בארץ, בקריית חיים, שמואל ויוסף.

ר' שמעון קורז'ניק בא ממרחקים. עסק במלאכתו באמונה והיה מזכה בנות ישראל בכלים כשרים לפסח, ולאור הפנסים שעשה היו ילדי ישראל הולכים מן החדר לביתם בלילות החורף. מבניו יושבים בארץ יוסף וניסן ואחותם, ששם משפחתה כיום שר.

ר' ברוך זאלצמאן, חתן מאיר ווילר, בא מבוקובינה לגורליץ, היה מקוראי "נייע פרייע פרעסע", הטיף לשוויון ולדמוקרטיה – סוציאליסט מהאסכולה הישנה. משקיבל ירושה מאמריקה קנה אוטובוס ופתח קו ראשון טרנוב- גארליץ. היו מבניו בארץ, עזבו ונסעו לאמריקה.

צבעים

זקן הצבאים בימי נעורי היה ר' שמחה עקיבא פלדמסר. זקן מופלג ואש חברת קדיש של "בני אמונה". בכלל היה עסקן ציבורי בכות מאודו בימים ההם, וכול אנשי העיר כיבדוהו והוקירוהו. הוא היה הראשון להקמת הגמ"ח על בסיס של חברות, שכול אחד יכול להיות חבר בה אם שילם דמי חבר כסדרם, וכול הבא לבקש הלוואה נענה בזכות ולא בחסד של "בעלי טובות". ידוע היה כבעל מקצוע טוב **בצבעות וגם בזגגות**, במידת האחריות שבו, במקצועו, ובעסקנותו הציבורית. חנך את בנו יחדו, ישראל פלדמסר, הוא אביהם של חברינו אבהם ומנדל פלדמסר, וגם הולכים בדרכיו במקצועם המשפחתי ואפילו בעסקנות הציבורית, ולא בכדי פעיל חברנו מנדל בארגון יוצאי גורוליצה ובטיפוחו.

ר' אשר גבל, בזמני, לא היה בחיים עוד, אך, אשתו, רבקה גבל, ניהלה את הצבעות בפועלים שכירים. בנו מקס גבל, הלך בדרכיו: הצטיין במקצוע והיה בעל עמדה מכובדת בציבור. תמיד עמד בדיבורו ולא שינה כחוט השערה. בנו אחר של ר' אשר ישב בטרייר שבגרמניה, כיום איתנו בארץ.

בורסקאים

עד מלחמת העולם הראשונה, כשעירנו הייתה עוד חלק מהמונרכיה אוסטריה-הונגריה, לא התרחב ענף הבורסקאות למימדים גדולים, בגלל התחרות מצד תעשיית הצ'כים והאוסטרים, על כן הצטמצמה עבודת הבורסקאים שבעיר לתצרוכת מקומית בלבד וביחוד לנעלי הרוטנים שוכני ההרים – קערבצ'יס. אולם בימי המלחמה ולאחריה, עם קום פולין העצמאית, נשתנה המצב מכול וכול התעשייה הבורסקאית בעירנו עלתה לגדולה כיחידה בשוק בלי התחרות,

נוסף על לכך, אלה שהיו בזמן המלחמה במערב, בגרמניה ואוסטריה, למדו שם ליצור סוגים מיוחדים של עורות והיו כמעט לבעלי מונופולין בתוצרתם בכול הסביבה, אם לא בכול המדינה. אנשי מסחר מכול רחבי פולין היו באים לכאן ומכים בתור לתוצרתם ובינתיים לנים בבתי מלון עד שהיו מקבלים מיכסת הזמנותיהם למשלוח הביתה.

בדרך זו, עמלים שהיו עד כה חיים צנועים, נהפכו במשך הזמן לעשירים שבעיר וביצרו לעצמם עמדה בציבור, נזכיר אחד מהם: ר' זליג מט, יהודי יודע ספר, נעים הליכות ומכובד בעיר. ביתו מבורך היה בבנות, ובחתנים בני תורה ובני אבות שהביא להן ממרחקים: ר' פלטיאל לנדא, רבינוביץ וחברנו יעקב לנדא.

ר' אליעזר אולמן ובניו יהודה ליב וברוך עשו גדולות במקצוע זה והצליחו בעסקיהם וגם עסקו בעסקנות ציבורית. בנו שמעון נעשה בנקאי, בת אחת השיא לפנחס בן שלום ראב ממשפחת חסידים ואנשי מעשה בבייטש ובת אחת השיא למשפחה מכובדת, אויגאפל, ביארוסלב.

ר' יחיאל קרבס, כשנתעשר כבר היה חולה, ובניו ניהלו את בית הבורסקי והצליחו.

הארי שבחבורה היה ר' דוד ארנרייך, מן העשירים עוד לפני המלחמה הראשונה. לבנו הצעיר נתן השכלה כללית גבוהה. בנו הבכור עזר לו בעסקיו. ר' דוד סוחר פיקח היה וידע לנצל השעה והקוניקטורה. מספרים: פעם אחרי הימים הנוראים בא אליו ר' מאיר רובין – שמלבד חזנותו היה גם סוחר עורות – לקנות סחורה, העלה ר' דוד את המחיר עד למאד, שאלו: "ר' מאיר האט איר זיך אזוי צו זינגען?" (מה נזמרת בנעימת מחירים גבוהה כול כך?), ענה לו: "בראש השנה ויום כיפור אתה ה"רוכב בערבות" ואני איני יכול להשיגך, אבל כול ימות השנה אני נותן את הטון וממילא אני "מזמר" ככול אוות נפשי.

ועוד מספרים: היה אצלו פועל מומחה, מרדכי יוסף שיצר, חתן שמחה'לה בעקער, שהיו אומרים עליו כי משרתו גדולה יותר נשל הסטארוסטה.

סוחרי עורות בקנה-מידה רחב לחוץ לארץ היו: ר' שמואל לייב טננבאום – שעבר את כול תלאות המלחמה וסיבלה זכה עוד לבוא ארצה ולהיטמן בעפרה.

ר' בריש בוש, בנו של ר' חנינא זיסל'ס בוש נהרג בידי הרוסים בימי מלחמת העולם הראשונה, יעקב שפרלינג – "יעקל מעשע'ס", ר' הרשל ובנו יעקב גלער. אשתו של ר' הרשל, מאטל, אשת חיל הייתה, יועצת לכול וביחוד לעניני נשים, ואפילו עורכת טענות ומענות על הנהגת הקב"ה בעולמו. – מה היה איכפת לו לקב"ה, לו היה חי האדם אלף שנה? – הייתה טוענת. דווקא שבעים שנה! מילא טוב, יהיו שבעים שנה, ובלבד שיהיו בריאות וחזקות, מלאות עלומים וכו' והנה, גם לזה אינו מסכים – האדם צריך להזקין, לחלות ולעבור כול מיני תחלואים בימי חייו, - הוי רבש"ע (ריבונו של עולם) – התחננה – שמא, סוף סוף תנהיג סדר אחר?...

מקור: ספר גורליצה, עורך: מ.י. בר-און, תשכ"ב-1962

מעמוד 96 ואילך.

<https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yizkor-books/yzk-nybc313772>

תמונות של בעלי מלאכה מאתר האינטרנט קהילת צ'ורטקוב

יוזמי אתר האינטרנט של קהילת צ'ורטקוב עשו מעשה חשוב והעלו תמונות של בעלי מלאכה ועסקים בקהילתם. אני מביא תמונות מהאתר, הממחישות חלק מבעלי המלאכה המופיעים בחוברת זו. בזמן מלחמת העולם השנייה הייתה העיר צ'ורטקוב תחת חסות פולין וכיום בשליטת אוקראינה. התמונות נועדו להנצחת העולם היהודי מלפני השואה, ובמקרה שלנו, להנצחת קהילת צ'ורטקוב. אין לעשות שימוש מסחרי בתמונות.

כתובת האתר של קהילת צ'ורטקוב:

https://www.czortkow.org.il/site_pages/%D7%91%D7%A2%D7%9C%D7%99-%D7%9E%D7%9C%D7%90%D7%9B%D7%94-%D7%95%D7%A2%D7%A1%D7%A7%D7%99%D7%9D

הרוצה ללמוד ולדעת על קהילת צ'ורטקוב ייכנס לאתר וימצא שם מידע רב.

כמו כן, אני ממליץ לעיין בספר:

ספר יזכור להנצחת קדושי קהילת צ'ורטקוב, העורך: ד"ר ישעיהו אוסטריון,

תשכ"ז – 1967. תוכלו למצוא את הספר במלואו באתר האינטרנט:

<https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yizkor-books/yzk-nybc313735>

נגרים בצ'ורטקוב

בנגריה

דוד בן שלמה שכטר אוסף משפחת דג

**דוד בן שלמה שכטר בצ'ורטקוב
אוסף משפחת דג**

אוסף משפחת דג

**גגנים – עושי גגות בצ'ורטקוב
אוסף משפחת דג**

הכשרה לתפירה וחייטות בצ'רטקוב

שואב מים מהבאר בצ'ורטקוב

כרכרת נוסעים בצ'ורטקוב

כרכרת נוסעים בצ'ורטקוב

עושה חבלים אוסף משפחת דג

**שחר חבלים בצ'ורטקוב
אוסף משפחת דג**

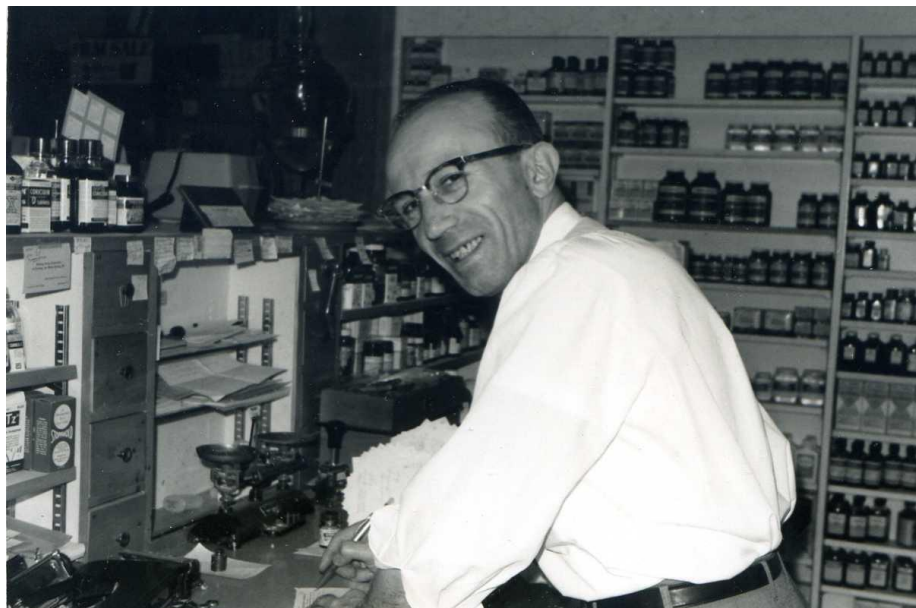
**אהר'לה שואב
המים בצ'ורטקוב
אוסף משפחת דג**

**בבית המרקחת של יוסף רט ואנז'ה
אוסף יזהר כהן 080**

סלו שמיוק בבית המרקחת בצ'ורטקוב

סלו שמיוק בבית המרקחת בצ'ורטקוב

**סאלו שמיוק עם משפחת וינארוב
בבית המרקחת בשצ'וצ'ין**

